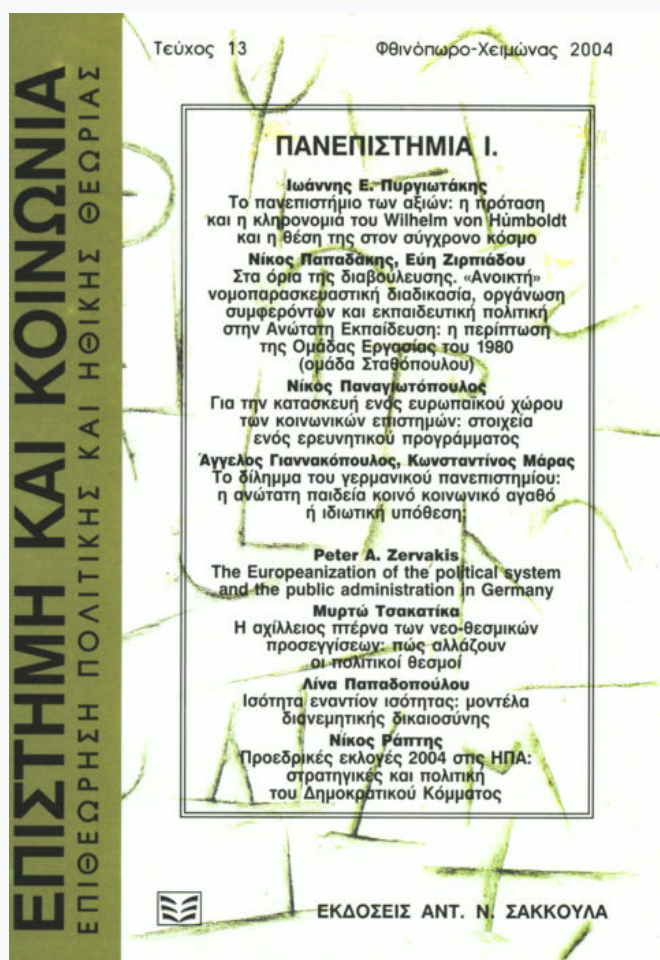

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 13 (2004)

Πανεπιστήμια Ι

Ισότητα εναντίον ισότητας: μοντέλα διανεμητικής δικαιοσύνης

Λίνα Παπαδοπούλου

doi: [10.12681/sas.581](https://doi.org/10.12681/sas.581)

Copyright © 2015, Λίνα Παπαδοπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαδοπούλου Λ. (2015). Ισότητα εναντίον ισότητας: μοντέλα διανεμητικής δικαιοσύνης. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 13, 167–199. <https://doi.org/10.12681/sas.581>

Ισότητα εναντίον ισότητας: μοντέλα διανεμητικής δικαιοσύνης

Λίνα Παπαδοπούλου*

*“Η συμπόνια είναι το μόνο ελαφρυντικό στο έγκλημα να
υπάρχουμε”.*

Τάσος Λειβαδίτης, Τα χειρόγραφα του φθινοπώρου

Η μελέτη εκκινεί από τη βασική παραδοχή ότι τόσο στην πολιτική θεωρία όσο και στη θεωρία του δικαίου έχει επιτευχθεί ευρεία συναίνεση υπέρ της ισότητας ως κανονιστικής αρχής. Πιο κρίσιμα καθίστανται πλέον ερωτήματα όπως ‘τι είδους ισότητα’, ‘ποιον αγαθού’ και ‘ανάμεσα σε ποιους’. Το κύριο επιχείρημα του άρθρου οικοδομείται ως ένα σύνολο μάλλον –παρά ως σύστημα– αποσπασματικών θέσεων, στο πλαίσιο μιας γενικότερης θεώρησης των εννοιών της δικαιοσύνης και της ισότητας. Η επιστημολογική άρνηση οποιασδήποτε σταθερής και αμετάβλητης θεμελίωσης συνοδεύεται από τη μεθοδολογική προτεραιότητα της πολιτικής έναντι της φιλοσοφίας. Οι κεντρικές θέσεις πηγάζουν από την προσχώρηση σε έναν πλουραλιστικό γαλαξία μη συγκρίσιμων μεταξύ τους και, άρα, μη ιεραρχημένων αξιών που δεν λειτουργούν ως τελικές αιτίες-θεμελιώσεις, αλλά ως συντρέχουσες μεταβλητές.

Η επιχειρηματολογία βασίζεται κυρίως στη διαισθητική προσέγγιση που εκφράζεται από τον Walzer (1983:6) ‘...ότι οι αρχές της δικαιοσύνης είναι οι ίδιες πλουραλιστικές στη μορφή τους, ότι διαφορετικά κοινωνικά αγαθά πρέπει να διανεμηθούν για διαφορετικούς λόγους, σύμφωνα με διαφορετικές διαδικασίες, από διαφορετικά υποκείμενα’ και

* Διδάκτωρ Συνταγματικού Δικαίου. Διδάσκει στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η συγγραφέας ευχαριστεί τον εξάρετο φίλο και συνάδελφο Γιώργο Ευαγγελόπουλο για τη γλωσσική επιμέλεια του κειμένου.

ότι όλες αυτές οι διαφορές πηγάζουν από τις διαφορετικές αντιλήψεις για τα ίδια τα κοινωνικά αγαθά –αναπόφευκτο προϊόν της ιστορικής και πολιτισμικής ιδιαιτερότητας’.

Δεδομένης αυτής της πολλαπλότητας, το πολιτικό ζητούμενο είναι ποια αγαθά πρέπει να υπαχθούν και σε ποιον από τους διαφορετικούς διανεμητικούς μηχανισμούς. Με άλλα λόγια, κατά πόσο πρέπει να σχεδιάσουμε και να ελέγξουμε τη διανομή ενός αγαθού ή βάρους ή να αφήσουμε τη διανομή του ελεύθερη ή τυχαία. Στην πρώτη περίπτωση, το επόμενο ερώτημα είναι ποια μορφή ισότητας ταιριάζει σε ποιο αγαθό· η απόφαση αυτή μπορεί να οδηγήσει σε αποτελέσματα περισσότερο διαφορετικά μεταξύ τους από ό,τι η ίδια η υπαγωγή ή μη στην αρχή της ισότητας. Η μελέτη ολοκληρώνεται με την προσπάθεια υπαγωγής συγκεκριμένων, κοινωνικά σημαντικών, αγαθών σε τύπους διανεμητικής δικαιοσύνης.

1. Εισαγωγή

Η ισότητα αποτελεί ένα επίμονο και συνεχώς επανερχόμενο θέμα στην πολιτική φιλοσοφία, εμφανιζόμενη άλλοτε ως θεμελίωση και άλλοτε ως τέλος πολιτικών προταγμάτων, ως περιεχόμενο φυσικού δικαίου ή ως συστατικό της έννοιας της δικαιοσύνης ή της ευημερίας. Ενώ παραμένει αμετάβλητο μέσα στον χρόνο, το εμπειρικό γεγονός ότι οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί μεταξύ τους αναφορικά με ένα πλήθος φυσικών χαρακτηριστικών και, κατά συνέπεια, άνισοι στην ανάπτυξη των αντίστοιχων κοινωνικών δραστηριοτήτων, η ηθική και κοινωνική πρόσληψη αυτού του εμπειρικού γεγονότος έχει ριζικά διαφοροποιηθεί στον ρου της ιστορίας. Η αναγνώριση ίσης ηθικής αξίας σε όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως ειδικότερων και ιδιαίτερων χαρακτηριστικών αποτελεί, ίσως, την εντυπωσιακότερη κατάκτηση του ανθρώπινου πολιτισμού. Έτσι, υποστηρίζεται ευρέως ότι κάθε πειστική πολιτική θεωρία αναγνωρίζει ως έσχατη την ίδια αξία, την ισότητα (Kymlicka 1990: 4, Dworkin 1977: 179 επ., Nagel 1979: 111, Nagel 1991: 63· πρβλ., ωστόσο, Nozick 1974, Welch 1999).

Σε πείσμα της συναίνεσης αυτής, πολλά ερωτήματα παραμένουν ανοιχτά: αφενός ζητήματα πρακτικής εφαρμογής της αρχής της ισότητας θέτουν σε αμφισβήτηση την αξία της, αφετέρου οι θεωρίες που την υπερασπίζονται διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Το ερώτημα που τίθεται πλέον δεν είναι ‘ισότητα ή ανισότητα’ αλλά ‘ποια ισότητα’, δηλαδή ‘τι είδους ισότητα’ και ‘ισότητα ποιου αγαθού’.¹ Δεδομένης δε της συγκριτικής φύσης (Fullinwider 1980: 223) της έννοιας της ισότητας, τίθεται επίσης το ερώτημα ‘ισότητα μεταξύ ποίων’.

Έτσι, ενώ η ισότητα ως κανονιστική αρχή έρχεται σε αντίθεση με την

πραγματική ανισότητα, στην πολιτική θεωρία η αντίθεση συχνά εκφράζεται ως 'ισότητα εναντίον ισότητας'. Διαφορετικές θεωρίες αναγνωρίζουν διαφορετικά πεδία εφαρμογής (domain of allocation) της αρχής της ισότητας και διαφορετικά είδη ισότητας έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους. Τυπική εναντίον ουσιαστικής ισότητας, ισότητα ευκαιριών εναντίον ισότητας κατ' αποτελεσμα, τυπική ισότητα ευκαιριών εναντίον ακριβοδίκαιης ισότητας ευκαιριών, ισότητα στην ομοιότητα εναντίον ισότητας στη διαφορά, ίση μεταχείριση εναντίον θετικών διακρίσεων. Αυτές είναι μερικές μόνον από τις αντιθέσεις που απορρέουν από διαφορετικές 'εξισωτικές' θεωρίες και προσεγγίσεις.

Ενόψει των παραπάνω ερωτημάτων, η κεντρική θέση αυτής της εργασίας συνίσταται σε ένα σύνολο μάλλον, παρά σε σύστημα, αποσπασματικών θέσεων, στο πλαίσιο μιας γενικότερης θέωσης των εννοιών της δικαιοσύνης και της ισότητας. Η επιστημολογική άρνηση οποιασδήποτε σταθερής και αμετάβλητης θεμελίωσης συνοδεύεται από τη μεθοδολογική προτεραιότητα της πολιτικής έναντι της φιλοσοφίας.² Οι κεντρικές θέσεις πηγάζουν από την προσχώρηση σε έναν πλουραλιστικό γαλαξία μη συγκρίσιμων (incommensurable) μεταξύ τους και, άρα, μη ιεραρχημένων αξιών, που δεν λειτουργούν ως τελικές αιτίες-θεμελιώσεις, αλλά ως συντρέχουσες μεταβλητές.

Τα βασικά επιχειρήματα θεμελιώνονται σε μία κεντρική διαίσθηση την οποία ρητά εκφράζει ο Walzer (1983: 6):

‘...ότι οι αρχές της δικαιοσύνης είναι οι ίδιες πλουραλιστικές στη μορφή τους, ότι διαφορετικά κοινωνικά αγαθά πρέπει να διανεμηθούν για διαφορετικούς λόγους, σύμφωνα με διαφορετικές διαδικασίες, από διαφορετικά υποκείμενα· και ότι όλες αυτές οι διαφορές πηγάζουν από τις διαφορετικές αντιλήψεις για τα ίδια τα κοινωνικά αγαθά –αναπόφευκτο προϊόν της ιστορικής και πολιτισμικής ιδιαιτερότητας’.

Δεδομένης αυτής της πολλαπλότητας, το πολιτικό ζητούμενο είναι ποια αγαθά πρέπει να υπαχθούν και σε ποιον από τους διαφορετικούς διανεμητικούς μηχανισμούς. Με άλλα λόγια, κατά πόσον πρέπει να σχεδιάσουμε και να ελέγξουμε τη διανομή ενός αγαθού ή βάρους, πράγμα που στο πλαίσιο της κυρίαρχης εξισωτικής ιδεολογίας θα σήμαινε να το υπαγάγουμε στην αρχή της ισότητας, ή να αφήσουμε τη διανομή του ελεύθερη ή τυχαία. Στην πρώτη περίπτωση, το επόμενο ερώτημα είναι ποια μορφή ισότητας ταιριάζει σε ποιο αγαθό· η απόφαση αυτή μπορεί να οδηγήσει σε αποτελέσματα περισσότερο διαφορετικά μεταξύ τους, από ό,τι η ίδια η υπαγωγή ή μη στην

αρχή της ισότητας. Η απόφαση σχετικά με την υπαγωγή εξαρτάται από τη στάθμιση αξιών όπως η ισότητα και η ελευθερία, η ηθική, η αποτελεσματικότητα, η ωφελιμότητα και η ευημερία, η πρόοδος και η ανάπτυξη, αξίες κατ' ανάγκη μη συγκρίσιμες και, ενίοτε, συγκρουόμενες μεταξύ τους.

Η πολλαπλότητα αξιών, κοινωνικών σημασιών των αγαθών και τύπων ισότητας καθώς και το πολύπτυχο της κοινωνικής σύνθεσης και του κάθε ατόμου (Walzer 1994: 102) συνηγορούν υπέρ μιας 'σύνθετης ισότητας' (Walzer: complex equality). Ένα τέτοιο καθεστώς 'σύνθετης ισότητας' προϋποθέτει τον περιορισμό της δυνατότητας μετάλλαξης και σώρευσης διαφορετικών αγαθών και την περιφρούρηση της αυτονομίας των διανεμητικών σφαιρών (Walzer 1983: 17). Έρχεται σε αντίθεση με την απλή ισότητα που σημαίνει ισότητα ως προς ένα αγαθό, το οποίο είναι ή θεωρείται κυρίαρχο, επειδή η κτήση του συνεπάγεται την απόκτηση και όλων των υπόλοιπων αγαθών.

Η στάθμιση των αξιών και η λήψη των σχετικών αποφάσεων προϋποθέτει τη διάκριση μεταξύ ίσης και τυχαίας διανεμητικής διαδικασίας, την καταγραφή των ειδών της ισότητας, μια θεωρία σχετικά με τα αγαθά (Walzer 1983: 7 επ.) και, τέλος, την αντιστοίχιση μεταξύ αγαθών, αφενός, και διανεμητικής διαδικασίας και/ή ειδους ισότητας, αφετέρου.³ Η παρούσα μελέτη φιλοδοξεί να δώσει κάποιες –μερικές– απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα.

2. Μεθοδολογικά προλεγόμενα

1. Η πλάνη του θεμελιωτισμού

Η προσπάθεια να απαντηθούν τέτοιου είδους ερωτήματα, δηλαδή 'ισότητα: αν ναι, τι είδους, τίνος αγαθού και για ποιους', αλλά και γενικότερα όλες οι ερωτήσεις που στοιχειώνουν την πολιτική φιλοσοφία, γέννησε την ανάγκη να ανακαλυφθούν (ή να εφευρεθούν) θεμελιώσεις για πολιτικές και ηθικές απόψεις και οδήγησε σε μια ποικιλία δυνατών απαντήσεων στον ρου της ιστορίας του πνεύματος. Οι πλέον πειστικές απαντήσεις περιλαμβάνουν τη θεωρία του φυσικού δικαίου, τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου και τον ωφελιμισμό.

Οι θεωρίες του φυσικού δικαίου θεωρούν ότι ο Λόγος είναι το εργαλείο που επιτρέπει στα ανθρώπινα όντα να ανακαλύψουν ήδη υπάρχουσες αρχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η θεωρία του John Locke για τα φυσικά δικαιώματα μπορεί να θεωρηθεί ότι θεμελιώνει αυτή την παράδοση. Σύμφω-

να με τον Locke, ο Νόμος του Λόγου και της Φύσης που είναι η Φωνή του Θεού επιβάλλει ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι και ίσοι μεταξύ τους (1988: II § 4, 5, 87). Σύμφωνα με αυτή την παράδοση, ακόμη και αν κανείς δεν αποδέχεται μια θεολογία, συμφωνεί πάντως πως όλα είναι ζήτημα κοινής λογικής (Laslett 1988: 94). Συνεπώς, ακόμη και στην περίπτωση της αποφυγής μιας θεοκρατικής εξήγησης, αυτό το ρεύμα σκέψης συνεχίζει να διαπνέεται από ένα πνεύμα μεταφυσικής.

Οι θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου εμφανίζονται περισσότερο επεξεργασμένες. Θεμελιώνουν τις πολιτικές τους παραδοχές σε υποθετικές συμφωνίες (Kymlicka 1990: 50 επ., Wolff 1996: 168 επ.) μεταξύ λογικών, ελεύθερων και ίσων υποκειμένων. Η πλέον πειστική θεωρία υποθετικού κοινωνικού συμβολαίου, αυτή του John Rawls, χρησιμοποιεί 'το πέπλο της άγνοιας' (Rawls 1971: 12 επ., 136 επ.), 'μία επινόηση αντιπροσώπευσης', ως εργαλείο που εγγυάται ότι η δικαιοσύνη αποτελεί περιεχόμενο του συμβολαίου. Παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι είναι μάλλον αδύνατο οι συμβαλλόμενοι, καθώς είναι απογυμνωμένοι από όλα τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά, να έχουν τους δικούς τους σκοπούς, ο Rawls (1971: 142 επ.) προφανώς επιπτεύεται τη λογική τους. Επιπλέον, αναγνωρίζει ότι προϋποθέτει την ισότητα ως χαρακτηριστικό τους. Εάν, ωστόσο, η δίκαιη συμφωνία ως βάση του κοινωνικού συμβολαίου, εξασφαλίζεται μόνον από το γεγονός ότι οι συμβαλλόμενοι είναι έλλογοι, και ότι είναι λογικό⁴ να είναι ίσοι και ελεύθεροι, τότε δύσκολα ανιχνεύεται κάποια διαφορά ανάμεσα στην επινόηση του υποθετικού συμβολαίου και στον Λόγο και το Φυσικό Δίκαιο του Locke. Αυτές, ωστόσο, είναι αδυναμίες που χαρακτηρίζουν όλες τις θεωρίες υποθετικού κοινωνικού συμβολαίου (Walzer 1983: 5, 79), εφόσον όλες βασίζονται στη Λογική των συμβαλλομένων και στην αρχική τους ισότητα, ανεξάρτητα από τις υλικές συνθήκες της ζωής τους.

Ο ωφελιμισμός (utilitarianism) δέχεται (Kymlicka 1990: 9 επ., Wolff 1996: 53 επ) τη συνολική ωφέλεια ως θεμέλιο και αξιολογεί όλους τους πολιτικούς θεσμούς με κριτήριο και μέτρο αυτή. Είναι, ωστόσο, σχεδόν αδύνατο να συναχθεί η ισότητα από την ωφέλεια. Ο στόχος της μεγιστοποίησης του συνολικού ποσού της ωφέλειας ούτε προϋποθέτει ούτε συνεπάγεται την ανθρώπινη ισότητα. Ένας εξισωτικός ωφελιμισμός είναι, βέβαια, δυνατός, υπό την προϋπόθεση ότι τα δύο συστατικά, η ωφέλεια και η ισότητα, επιλέγονται χωριστά και συνδυάζονται προκειμένου να αποκλειστούν τα αρνητικά αποτελέσματα του καθαρού ωφελιμισμού (total utilitarianism).

Το να θεωρήσουμε τον εξισωτισμό ως πιθανή θεμελίωση για την ισότητα

αποτελεί ταυτολογία. Ωστόσο, μια τέτοια παραδοχή είναι η εντιμότερη όλων των υπολοίπων, αφού παραδέχεται την τυχαιότητά της. Μπορεί να αποδέχεται κανείς την ισότητα επειδή είναι πεπεισμένος ότι είναι αγαθό, ότι συμβάλλει στην ευτυχία ή ανταποκρίνεται στην ηθική μας. Αυτό, βέβαια, δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια διαισθητική ιδέα, όπως και η αντίληψη που έχουμε για το κοινό μας συμφέρον δεν είναι παρά το αποτέλεσμα των αισθημάτων και των εντυπώσεών μας (Hume 1997: 47), των συναισθημάτων συμπάθειας και λύπησης (Rousseau 1755: 42) για τα υπόλοιπα ανθρώπινα όντα και φόβου μην βρεθούμε εμείς στη θέση του ελάχιστα προνομιούχου.

Η παρούσα ανάλυση εκκινεί από την παραδοχή ότι ο θεμελιωτισμός ρέπει προς τη μεταφυσική (Rorty 1979, Butler 1992: 7, 17, Seery 1999: 469) και υιοθετεί μια εναλλακτική προσέγγιση: αυτή που αποδέχεται μια πληθώρα πιθανών αξιών που διέπουν την πολιτική δράση αναγνωρίζοντας, ταυτόχρονα, ότι αυτές είναι απλώς τυχαίες, συμπτωματικές και αμφιλεγόμενες (Butler 1992: 3 επ.) και, πάντως, δεν μπορούν να λειτουργήσουν πειστικά ως θεμελιώσεις σε μετα-ηθικό επίπεδο. Μέσα από την παραδοχή αυτή, θεμελιώσεις που κλασικά θεωρούνται αιώνιες και αμετάλλακτες, εμφανίζονται ως σχετικές μάλλον και οριακές αξίες, συχνά μη συγκρίσιμες μεταξύ τους. Η σκέψη μέσα σε ένα τέτοιο πλουραλιστικό σύμπαν τελικών αξιών μας επιτρέπει να απαντάμε σε διλήμματα εντάσσοντάς τα στο κοινωνικό και ιστορικό τους πλαίσιο και βασιζόμενοι σε θεμελιώδεις διαισθητικές ιδέες (Nagel 1991: 7 επ.), τις οποίες προσπαθούμε να συνταιριάζουμε σε ένα λιγότερο ή περισσότερο ομοιογενές σύστημα.⁵

2. Οριοθετώντας το Πολιτικό

Επιχειρώντας να αποφύγουμε μία μονιστική θεμελίωση⁶ και ελεύθεροι να επιχειρήσουμε συνδυασμούς οριακών αξιών, όπως η ελευθερία, η ισότητα, η ωφέλεια και η δημοκρατική συναίνεση (η τελευταία ως ισοδύναμο μιας θεωρίας πραγματικού κοινωνικού συμβολαίου), και στην προσπάθεια να απαντήσουμε ερωτήσεις πολιτικής θεωρίας, πρέπει καταρχάς να αναγνωρίσουμε τη φύση και το 'υλικό' τους, την προέλευση, τις συνέπειες, τις αλληλεξαρτήσεις, τις επιδράσεις και τα ζητήματα που συμπλέκονται με αυτές.

Δεδομένου ότι δεν έχουμε στο παρόν άρθρο την πολυτέλεια να ερευνήσουμε την έννοια του 'πολιτικού' σε βάθος, θα περιοριστούμε στο να παρατηρήσουμε ότι η έννοια του πολιτικού που υιοθετείται εδώ βασίζεται στις ακόλουθες παραδοχές: πολιτικά ζητήματα προκύπτουν από την κοινωνική συνύπαρξη των ανθρώπινων όντων σε οργανωμένες ενότητες, δηλαδή πολι-

τικές κοινωνίες. Με άλλα λόγια, υπάρχουν δύο στοιχεία που συνιστούν ή μάλλον γεννούν το πολιτικό: η κοινωνική συμβίωση, από τη μια πλευρά, και η οργάνωσή της μέσω καταναγκαστικών –στις μοντέρνες κοινωνίες, κυρίως δικαιοκτών– κανόνων, από την άλλη. Πολιτικό, κατ' αυτή την έννοια, είναι ό,τι ενώνει το κοινωνικό με το δικαιοκτικό· είναι το δυναμικό στοιχείο ανάμεσα στα δύο. 'Πολιτικό' είναι το επίμαχο 'Κοινωνικό', το Κοινωνικό που μάχεται να γίνει το κοινωνικά κυρίαρχο και /ή Δικαιοκτικό. Ακόμη και εάν, για τη μετατροπή αυτή, μεσολαβούν άλλες κατεστημένες διαδικασίες.

Ακολουθώντας τον John Dewey θεωρούμε, εξάλλου, ότι σκοπός της φιλοσοφίας είναι η κοινωνική πρόοδος (Horwitz 1963: 851 επ.) και στρέφουμε, συνεπώς, την προσοχή μας περισσότερο στην κοινωνική πραγματικότητα, παρά σε υποτιθέμενες αιώνιες και υπερβατικές αλήθειες και αρχές. Το να απαντήσουμε στις ερωτήσεις σχετικά με την ισότητα με όρους πολιτικής θεωρίας σημαίνει, συνεπώς, ότι πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τόσο το κοινωνικό, δηλαδή το ιστορικό πλαίσιο, όσο και τη μετουσίωση των πιθανών συμπερασμάτων σε αρχές δικαίου και την πρακτική χρησιμότητά τους στην πολιτική κοινωνία.

Με αυτές τις εισαγωγικές παρατηρήσεις κατά νου μπορούμε να προχωρήσουμε στην ανάλυση της έννοιας της ισότητας. Η προσπάθειά μας κατατείνει στη συναγωγή κανονιστικών συμπερασμάτων αναφορικά με την ισότητα, όχι ως ανιστορική έννοια, αλλά ως πολιτικό σχέδιο και κοινωνική σύλληψη που θα επέτρεπε σε μια πολιτική κοινότητα να επιδιώξει τη συλλογική και ατομική ευτυχία με τρόπο εξισωτικό, φιλελεύθερο και δημοκρατικό. Χωρίς να παραγνωρίζεται, πάντως, ότι οι αξίες αυτές παραμένουν σχετικές και επίμαχες, ακόμη και στις συγκεκριμένες εκδοχές τους και, ιδιαίτερα, όταν συγκρούονται μεταξύ τους. Υποστηρίζεται, εξάλλου, η άποψη ότι σε ερωτήματα αναφορικά με την προτεραιότητα των αξιών αυτών δεν μπορεί παρά να δοθούν, σε τελική ανάλυση, υποκειμενικές και υποκειμένες σε σφάλμα απαντήσεις, οι οποίες θέτουν προτεραιότητες με αυθαίρετο τρόπο, δηλαδή πολιτικές απαντήσεις. Οι απαντήσεις αυτές είναι, ως έναν βαθμό, προϊόντα ιστορικών συνθηκών, πολιτισμικών παραδόσεων, λογικών σταθμίσεων, πολιτικών πεποιθήσεων, αξιών, αρχών αλλά και συναισθημάτων.

3. Οι πηγές της ανισότητας και το πεδίο της ισότητας

1. Μία 'αποκλειστική' ισότητα

Η φιλοδοξία του παρόντος άρθρου περιορίζεται στο να εξετάσει ζητήματα ισότητας στο πλαίσιο μιας πολιτικής κοινωνίας και, συνεπώς, παραιτείται από το να εξετάσει ζητήματα διεθνούς δικαιοσύνης και ισότητας. Αυτή η πρώτη διάκριση, η διάκριση ανάμεσα σε 'Εμάς', τους πολίτες ή έστω κατοίκους μιας συγκεκριμένης πολιτικής κοινότητας και τους 'Άλλους', τους κατοίκους άλλων κρατών και κοινωνιών, είναι ήδη αποκλειστική της μερικότητας του εγχειρήματος (Walzer 1983: 31 επ., 1994: 21). Ταυτόχρονα η διάκριση αυτή είναι αποκλειστική για τη μερικότητα και 'επιλεκτικότητα' της ίδιας της έννοιας της ισότητας. Παρόλο που οι περισσότερες πολιτικές θεωρίες μιλούν για 'συμπεριληπτική' ισότητα (inclusive equality), στην πραγματικότητα ενδιαφέρονται μόνο για τους ανθρώπους μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Η μεταφορά του ενδιαφέροντος στην ανισότητα σε παγκόσμιο επίπεδο θα οδηγούσε σε τελείως διαφορετικά συμπεράσματα από αυτά που διεκδικούν ισχύ σε ένα δυτικό φιλελεύθερο και δημοκρατικό κράτος. Μία παγκόσμια τάξη με μεγαλύτερη ισότητα θα έθετε επείγοντα ζητήματα όπως, μεταξύ άλλων, η μετανάστευση και η πώση του βιοτικού επιπέδου των δυτικών χωρών ως άμεσο αποτέλεσμα μιας πιο ισόρροπης ενεργειακής κατανάλωσης.

Η αντίληψή μας, συνεπώς, για την ισότητα χαρακτηρίζεται από έναν εγγενή περιορισμό: αφορά κατοίκους ενός δυτικού φιλελεύθερου κράτους και, συνεπώς, τοποθετημένη σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, είναι μια 'αποκλειστική', μια αποκλείουσα ισότητα (exclusive equality), με την έννοια ότι αποκλείει ένα μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας. Ο εγγενής αυτός περιορισμός προκύπτει από αυτό που ο Walzer ονομάζει 'εγωκεντρισμό (ή μερικότητα, particularism) της ιστορίας, της κουλτούρας και της συμμετοχής', με άλλα λόγια από τις ιστορικές συνθήκες όπου τα κράτη παραμένουν ακόμη κυρίαρχα στη διεθνή τάξη. Επιβεβαιώνει, εξάλλου, και τις εισαγωγικές παρατηρήσεις σε αυτό το άρθρο, ότι δηλαδή η προσήλωσή μας στην ισότητα ως αρχή απορρέει όχι από τον φυσικό νόμο και τον Λόγο, αλλά περισσότερο από τις ιστορικές συνθήκες, το προσωπικό συμφέρον, και τη συμπάθειά (συμπόνια) μας για τα άλλα (ανθρώπινα) όντα, η οποία συχνά πηγάει ή ενισχύεται από μια διαδικασία ταύτισης.

2. Ανισότητα και δικαιοσύνη

Κάθε εξισωτικό πολιτικό σχέδιο εφαρμόσιμο κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες δεν μπορεί παρά να εντάσσεται –έστω μέχρις ενός σημείου– σε ένα κοινωνικό πρότυπο οργάνωσης που καλούμαστε να υλοποιήσουμε. Πίσω από κάτι τέτοιο κρύβεται αναγκαστικά ένα είδος ουτοπίας, λιγότερο ή περισσότερο πραγματοποιήσιμης, με κριτήριο την οποία αξιολογούμε την παρούσα κοινωνία και η οποία εμπεριέχει όλες τις τελικές αξίες, τις οποίες υιοθετούμε και ιχνογραφεί την αντίληψή μας για την κοινωνική πρόοδο.

Το πρώτο ερώτημα είναι αν, στο πλαίσιο αυτής της ‘ουτοπίας’, θεωρούμε κάθε ανισότητα άδικη και αδικαιολόγητη. Ή, με αντίστροφη διατύπωση, αν υπάρχουν ανισότητες που να μπορούν να θεωρηθούν δίκαιες και αν ναι, ποιες και κάτω από ποιες συνθήκες. Η απάντηση συναρτάται άμεσα με την πηγή των ανισοτήτων. Με βάση το κριτήριο αυτό μπορούμε να διακρίνουμε τρεις κατηγορίες πηγών ανισοτήτων. Πρώτον, τις φυσικές καταβολές, δηλ. τα ταλέντα και την ευφυΐα· δεύτερον, την οικονομική και κοινωνική διαστρωμάτωση, η οποία καταλήγει σε κληρονομικό πλεονέκτημα ή μειονέκτημα στην κατοχή υλικών αγαθών και στην απόκτηση προσόδων· και, τρίτον, την τύχη. Φαίνεται πως η κατηγοριοποίηση αυτή παραλείπει δύο βασικές κατηγορίες, τις αρνητικές διακρίσεις και την προσπάθεια.⁷ Η τελευταία είναι στην πραγματικότητα η μόνη που μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στη σφαίρα της ευθύνης του ατόμου (Nagel 1991: 108). Η παραλείψή της, εδώ, αντανάκλα την αντίληψη ότι η προσπάθεια είναι απόρροια ενός συνδυασμού κοινωνικών και φυσικών παραγόντων, κυρίως της κοινωνικής τάξης, των αρνητικών διακρίσεων και του ταλέντου, παράγοντες που, με τη σειρά τους, αποτελούν προϊόν μιας φυσικής και κοινωνικής λοταρίας. Οι αρνητικές διακρίσεις, από την άλλη πλευρά, δεν αναφέρονται εδώ ως αυτόνομη κατηγορία διότι θεωρούνται ως κατεξοχήν απόρροια της οικονομικής και κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Παρότι μπορούν να καταγραφθούν με νομικούς όρους πιο εύκολα από ό,τι η πηγή τους, η κατάργησή τους πάντως προϋποθέτει αλλαγές στο κοινωνικοοικονομικό υπόστρωμα.

Παρακάτω επιχειρούμε να απαντήσουμε στο ερώτημα αν το άτομο πρέπει να αφεθεί μόνο, ‘ελεύθερο’ απέναντι στις προαναφερθείσες πηγές ανισοτήτων ή αν θεωρείται δίκαιη και ηθικά επιβαλλόμενη η συνειδητή παρέμβαση προκειμένου να αρθούν ή να εξισορροπηθούν οι απορρέουσες ανισότητες. Αναφορικά με την κακή τύχη, υπάρχει ευρεία συναίνεση ότι βρίσκεται εκτός του πεδίου ευθύνης του προσώπου και, συνεπώς, οι συνέπειές της πρέπει να

εξισορροπούνται και το θύμα της να αποζημιώνεται στο πλαίσιο της οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης. Για αυτόν τον λόγο, η περίπτωση αυτή δεν θα εξεταστεί περαιτέρω. Αντίθετα, διαφορετικές απόψεις και ποικίλες αντιρρήσεις εγείρονται αναφορικά με το αν και κατά πόσον τα άτομα είναι υπεύθυνα και άρα 'αξιζουν' τα κοινωνικά και φυσικά τους προοδεδομένα.

α. Φυσικές καταβολές

Το πρώτο είδος ανισοτήτων είναι αυτές που ο Rousseau ονομάζει 'φυσικές ή φυσιολογικές' ανισότητες, οι οποίες ανάγονται στη φύση και συνίστανται στη διαφορετική ηλικία, υγεία, σωματική δύναμη, και χαρακτηριστικά του μυαλού και της ψυχής (Rousseau 1997: 37), στον βαθμό, θα μπορούσε να προστεθεί, που όλα αυτά τα χαρακτηριστικά δεν εξαρτώνται και δεν προέρχονται από τις κοινωνικές συνθήκες ζωής των ατόμων. Ανισότητες που απορρέουν άμεσα από τις διαφορές στην ανθρώπινη φύση θα μπορούσαν, θεωρητικά, να εξαλειφθούν με δύο διαφορετικούς τρόπους: ο πρώτος προϋποθέτει γενετική επέμβαση και γενετικές μεταλλαγές. Ένα τέτοιο εγχείρημα θα μείωνε τις φυσικές ανισότητες και, ταυτόχρονα, την πολλαπλότητα και ποικιλότητα της ανθρώπινης φύσης και τη μη-προβλεψιμότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η απόρριψη ενός τέτοιου ευρείας έκτασης σχεδίου είναι μάλλον προτιμότερη, έστω και αν αποβαίνει σε βάρος της ισότητας, διότι περιφρουρεί την ανθρώπινη ελευθερία και την κοινωνική ποικιλότητα.

Ο δεύτερος τρόπος συνίσταται στην άρνηση να ληφθούν υπόψη τα φυσικά πλεονεκτήματα στην κατανομή των κοινωνικών αγαθών, αφού τα πρώτα μπορούν να αποδοθούν μόνο στην τύχη και, συνεπώς, δεν 'ανήκουν' στα άτομα. Η πρόταση αυτή δεν μπορεί να αξιοποιηθεί με μονοσήμαντο τρόπο. Τα φυσικά χαρακτηριστικά λειτουργούν πολλές φορές ως πλεονεκτήματα για το άτομο ανεξάρτητα οποιασδήποτε άλλης διαμεσολαβητικής κρίσης. Σε άλλες περιπτώσεις, μπορεί να συμβεί τα πλεονεκτήματα αυτά να έχουν, βάσει μιας αξιολογικής κρίσης, θετική επίδραση στην κατανομή αγαθών, παρότι θεωρούνται ή υποτίθεται ότι θεωρούνται άσχετα με τα διανεμόμενα αγαθά. Ένας πιθανός τρόπος αποτροπής μιας τέτοιας άνιστης μεταχείρισης θα ήταν η αρνητική διάκριση σε βάρος ατόμων που είναι όμορφα, χαρισματικά, ιαλαντούχα, ακριβώς επειδή η κοινή πείρα λέει ότι τα χαρακτηριστικά αυτά λειτουργούν θετικά και σε περιπτώσεις όπου δεν τυποποιούνται ως προσόντα. Μια τέτοια πολιτική έρχεται σε αντίθεση με τη διαίσθησή μας περί ηθικής και δικαιοσύνης. Έρχεται επίσης σε αντίθεση και με την 'αρχή της αυτοκτησίας' ('self-ownership'), ότι δηλαδή στον καθένα ανήκουν οι ικανό-

τητές του. Όλα αυτά τα φυσικά χαρακτηριστικά είναι το πρωτογενές υλικό πάνω στο οποίο και σε συμφωνία με το οποίο ο καθένας χτίζει τον χαρακτήρα και την προσωπικότητά του. Η αποστέρηση ενός προσώπου από αυτά τα χαρακτηριστικά θα σήμαινε την αλλοίωση της βαθύτερης ουσίας του και είναι, συνεπώς, αθέμιτη και, εν τέλει, αδύνατη. Κατά συνέπεια, ανισότητες που απορρέουν αποκλειστικά από φυσικά χαρίσματα μπορούν να θεωρηθούν δίκαιες.

Στο ίδιο συμπέρασμα θα μπορούσαμε να φτάσουμε με πιο φορμαλιστικό τρόπο εκκινώντας από τη θεωρία μας ότι η ισότητα, ως πολιτική αξία, αναφέρεται αποκλειστικά στα κοινωνικά αγαθά. Από τη στιγμή που τα φυσικά χαρακτηριστικά δεν είναι κοινωνικό αλλά φυσικό αγαθό, δεν απαιτείται η υπαγωγή της διανομής τους σε εξισωτικούς μηχανισμούς και, άρα, μπορεί αυτή να αφεθεί ελεύθερη, δηλαδή τυχαία.

Από την άλλη πλευρά, αδιαμφισβήτητη εμφανίζεται η κοινωνική υποχρέωση να δίνεται σε κάθε άτομο η ευκαιρία να αναπτύξει και να καλλιεργήσει αυτό το πρωτογενές υλικό και αυτό είναι κάτι που σχετίζεται με τις κοινωνικές περιστάσεις και ανισότητες. Η άποψη αυτή συνάδει προς μια γενικότερη εικόνα για την ανθρώπινη φύση, σύμφωνα με την οποία κάθε άνθρωπος μπορεί να διαπρέψει σε κάποιο πεδίο. Η ποικιλότητα και πολλαπλότητα των κοινωνικών πεδίων σε συνδυασμό με εξισωτικές κοινωνικές συνθήκες και πραγματική ισότητα ευκαιριών μπορεί να εγγυηθεί σε όλους μια δίκαιη κοινωνική αναγνώριση.

β. Κοινωνικές ανισότητες

Το δεύτερο είδος ανισότητας είναι οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, οι οποίες συχνά καταλήγουν σε πολιτικές και ηθικές ανισότητες. Οι τελευταίες απορρέουν τόσο από το κοινωνικοοικονομικό σύστημα, όσο και από την 'ερμηνεία', δηλαδή τη συμβολική αξία που αποδίδεται σε μερικά εγγενή χαρακτηριστικά των ατόμων. Οι 'πραγματικές' –σε αντίθεση με τις συμβολικές– κοινωνικές ανισότητες απορρέουν, κατά κύριο λόγο, από την άνιση διανομή του πλούτου, ενώ οι 'φαντασιακές' κοινωνικές ανισότητες, οι οποίες ταυτόχρονα απορρέουν από και συνεπάγονται οικονομικές ανισότητες, οφείλονται μάλλον σε ιστορική αδράνεια και σε ρατσιστικές, θρησκευτικές ή σεξιστικές προκαταλήψεις.

Σε αντίθεση με τις φυσικές, οι κοινωνικές ανισότητες εμφανίζονται μη δικαιολογημένες, ακριβώς επειδή δεν επιτρέπουν την ανάπτυξη και καλλιέργεια των φυσικών χαρακτηριστικών, την έκφραση των ψυχολογικών ικανο-

τήτων και την επιδίωξη προσωπικών συμφερόντων, ενδιαφερόντων και επιλογών. Ενώ θεωρείται μάλλον αθέμιτη και ανεπιθύμητη η εξίσωση των φυσικών χαρακτηριστικών, η εξίσωση των κοινωνικών συνθηκών βρίσκεται στην καρδιά του 'ισοτισμού' (εξισωτισμού).

Ο στόχος αυτός, βεβαίως, βρίσκεται τα όριά του στο δομή του οικονομικού συστήματος. Ένα κοινωνικό σύστημα στο οποίο οι ανισότητες θα προέκυπταν μόνον από τη φυσική και ψυχολογική ποικιλοότητα των ατόμων, την οποία δεχθήκαμε ήδη ως ανεκτή και δη επιθυμητή, θα προϋπέθετε τη ριζική αλλαγή στον τρόπο παραγωγής. Δεδομένου ότι μια τέτοια αλλαγή παρουσιάζεται σήμερα αδύνατη λόγω των επικρατουσών τεχνολογικών δομών, η υπεράσπιση της δικαιοσύνης και της ισότητας στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο υποχρεούται να σεβαστεί τα όρια που χαράσσει το οικονομικό σύστημα και η κατανομή εργασίας, τα οποία παράγουν μια ευρεία γκάμα ανισοτήτων.

Ένα εξισωτικό κοινωνικό σχέδιο, ακόμη και αν δεν είναι επαναστατικό ή έστω ριζοσπαστικό, είναι αναγκασμένο να προβλέψει είτε την αναδιανομή πόρων καταρχάς άνισα κατανεμημένων, είτε την εξισορρόπηση των ανισοτήτων που προκαλούνται από το παραγωγικό και, κατά συνέπεια, κοινωνικό σύστημα. Μια τέτοια αναδιανομή με σκοπό την ισότητα μπορεί, σε μερικές περιπτώσεις, να υποσκάπτει την αποτελεσματικότητα (Okun 1975, *passim* και, ιδίως, 48) και για αυτό αναγκαστικά να σχετικοποιείται, παραμένει ωστόσο ηθικά επιβεβλημένη.

Μια πειστική απάντηση για μια πιο δίκαιη διανομή αγαθών προσφέρει η αντίληψη για τη 'σύνθετη ισότητα' του Walzer, η οποία προβλέπει διαφορετικά κριτήρια στη διανομή διαφορετικών αγαθών και, κατά συνέπεια, επιτρέπει σε διαφορετικές ομάδες ατόμων να νέμονται διαφορετικά αγαθά, υπό την προϋπόθεση της ύπαρξης μηχανισμών που αποτρέπουν τη σώρευση όλων των αγαθών στα χέρια μιας συγκεκριμένης ομάδας μέσω της κατοχής ενός κυρίαρχου αγαθού. Ενόψει τόσο των φυσικών όσο και των οικονομικών ανισοτήτων, μια τέτοια ισότητα παίρνει τη μορφή της κανονιστικής αξίας, αντίθετης συχνά με την πραγματικότητα.

3. Πεδία καταννομής αγαθών

Οι απαντήσεις που κάθε πολιτική κοινότητα καλείται να δώσει στα ερωτήματα κατά πόσον επιδιώκει την ισότητα, για ποιους, σε ποιον βαθμό και αναφορικά με ποια αγαθά είναι βαθιά πολιτικές απαντήσεις, εφόσον φιλοδοξούν να διαφοροποιήσουν μια φυσική και κοινωνική πραγματικότητα μέσω συνειδητών παρεμβάσεων. Τα ερωτήματα, συνεπώς, αναφορικά με τον

μηχανισμό διανομής, δηλαδή την ελεύθερη αγορά ή την πολιτική ρύθμιση, αφενός, και την εφαρμογή της αρχής της ισότητας ή τη δικαιολόγηση ανισοτήτων, αφετέρου, αποτελούν συχνά τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η απάντηση δεν είναι μονοσήμαντη αλλά εξαρτάται αναγκαστικά από τα ίδια τα αγαθά, τη φύση και τις λειτουργίες τους, δηλαδή το ιστορικά μεταβαλλόμενο και άρα επίμαχο (Walzer 1994: 27) κοινωνικό τους νόημα μέσα στο πλαίσιο του υπάρχοντος κοινωνικοοικονομικού συστήματος. Ο χωρισμός της κοινωνικής σφαίρας σε 'Σφαίρες Δικαιοσύνης' (Walzer 1983), οι οποίες πρέπει να διέπονται από διαφορετικούς μηχανισμούς κατανομής αγαθών, είναι μια αναπότρεπτη αναγκαιότητα, δεδομένου ότι δεν είναι ούτε δυνατή ούτε επιθυμητή η διανομή όλων των κοινωνικών αγαθών με τον ίδιο διανεμητικό μηχανισμό.

Τα αγαθά μπορούν να διακριθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: σε αυτά των οποίων η διανομή κρίνεται δίκαιο να αφεθεί στην τύχη ή στην ελεύθερη αγορά και σε εκείνα τα οποία δίκαιο είναι να διανεμηθούν από ένα λιγότερο ή περισσότερο κεντρικό υποκείμενο, για παράδειγμα το κράτος, την κοινότητα ή άλλους δημόσιους θεσμούς, όπως τα πανεπιστήμια ή τα σχολεία, με βάση κανονιστικά κριτήρια. Η απόφαση υπέρ της κεντρικής διάθεσης των αγαθών συνεπάγεται ταυτόχρονα και τη διάθεσή τους, σύμφωνα με τα προεκτεθέντα, με βάση την αρχή της ισότητας. Όμως, και σε αυτή την περίπτωση, το ερώτημα είναι τι είδους ισότητα (πρέπει να) αναπτύσσει κανονιστική ισχύ για κάθε ένα από τα αγαθά που διανέμονται με βάση εξισωτικούς μηχανισμούς.

4. Το περιεχόμενο της ισότητας

1. Ισότητα: μια πολλαπλή έννοια

Μολονότι είναι δύσκολο στο πλαίσιο της φιλελεύθερης διανοητικής μας παράδοσης να αμφισβητήσουμε, ως κανονιστική αρχή, την ισότητα υπό την έννοια της αναγνώρισης ίσης ηθικής αξίας σε όλα τα ανθρώπινα όντα, παραμένει δύσκολο να εξερευνήσουμε με ασφάλεια το περιεχόμενο και τις συνέπειες αυτής της επιταγής. Η συναγωγή κανονιστικών συμπερασμάτων από την καταρχήν διακηρυκτική αυτή δήλωση δεν είναι τίποτε άλλο παρά η υπαγωγή επιταγών 'δικαιοσύνης' κάτω από την έννοια της 'ισότητας'. Η τελευταία διατρέχει, διαφορετικά, τον κίνδυνο να καταστεί μια έννοια κενή ή αυτοαναιρούμενη (ως ισότητα 'αποκλείουσα', αποδεχόμενη δηλαδή, εξ

ορισμού, αποκλεισμούς από το πεδίο εφαρμογής της), μια έννοια ανεφάρμοστη ή, ακόμη, και κανονιστικά ανεπιθύμητη στην απόλυτη μορφή της. Η ισότητα, λοιπόν, δεν είναι μόνο σχετική αλλά και πολλαπλή και πολυποίκιλη. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει μόνον ένας τύπος ισότητας αλλά διάφοροι, οι οποίοι καλούνται να εφαρμοστούν σε διαφορετικές σφαίρες αναφορικά με διαφορετικά αγαθά.

2. Οι αριστοτελικοί τύποι

Στον Αριστοτέλη ανάγεται η ιδέα ότι η δικαιοσύνη δεν μπορεί παρά να είναι ένα είδος ισότητας και ότι ισότητα και δικαιοσύνη είναι έννοιες συνώνυμες (*Πολιτικά*, βιβλίο Γ, 1280a και *Ηθικά Νικομάχεια*, βιβλίο Ε, 1130b), καθώς επίσης και το κριτήριο διάκρισης μεταξύ διανεμητικής και επανορθωτικής δικαιοσύνης (στο ίδιο, 1130b-1132b) που συνίσταται στο ότι η πρώτη εκφράζεται με γεωμετρική ενώ η δεύτερη με αριθμητική αναλογία (στο ίδιο, 1131b-1132a). Σύμφωνα με το αξίωμα του Αριστοτέλη, εξάλλου, οι όμοιες καταστάσεις πρέπει και να αντιμετωπίζονται με όμοιο τρόπο, ενώ οι ανόμοιες καταστάσεις πρέπει να αντιμετωπίζονται ανόμοια, ανάλογα με τις διαφορές τους (στο ίδιο, 1131a-1131b). Και ότι όλα τα είδη της ισότητας δεν είναι παρά εφαρμογές αυτού του βασικού αξιώματος.

Οι αριστοτελικοί τύποι της ισότητας αφήνουν, ωστόσο, αναπάντητα ερωτήματα: όχι μόνον το ερώτημα 'ισότητα ή ανισότητα ποιου αγαθού;' (*Πολιτικά*, βιβλίο Γ, 1132b), αλλά και το ερώτημα σχετικά με τα κριτήρια που θα μπορούσαν να στηρίζουν δικαιολογημένες ανισότητες στη μεταχείριση. Στην τυπική του μορφή, ωστόσο, το αξίωμα μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνει όλες τις σύγχρονες εκδοχές της ισότητας. Από την άλλη πλευρά, σημαίνει επίσης ότι η διανεμητική δικαιοσύνη κάθε είδους είναι εξισωτική, υπό την προϋπόθεση ότι ορίζουμε κατάλληλα την 'ανομοιότητα' των καταστάσεων (Oppenheim 1970: 145).⁸ Συνεπώς, ακόμη και εάν είναι σωστό ότι όλα τα είδη της ισότητας δεν είναι παρά ειδικότερες εφαρμογές του βασικού αξιώματος ότι 'όμοιες καταστάσεις πρέπει να αντιμετωπίζονται με όμοιο τρόπο', υπάρχει, πάντως, η ανάγκη της μετατροπής του φορμαλιστικού αυτού τύπου σε μια πληθώρα ουσιαστικών αρχών, εξειδικεύοντας τα κριτήρια που νομιμοποιούμε για να χρησιμοποιήσουμε για να ορίσουμε την ανομοιότητα των καταστάσεων.

3. Είδη ισότητας

α. Αριθμητική ισότητα

Η αριθμητική ισότητα ως αρχή διανεμητικής δικαιοσύνης επιτάσσει να διανέμονται ίσα μερίδια του προς διανομή αγαθού σε όλους, ανεξαρτήτως άλλων χαρακτηριστικών. Και αυτό το είδος της ισότητας ανάγεται στον Αριστοτέλη (*Πολιτικά*, βιβλίο Ε, 1301b), ο οποίος το ορίζει ως διαφορετικό από το αξίωμα 'όμοια μεταχείριση των ομοίων και ανόμοια των ανομοίων', παρότι μπορεί στην τυπική του μορφή να εκληφθεί ως εξειδίκευση αυτού, αν καθοριστικό κριτήριο θεωρήσουμε ένα κοινό σε όλα τα ανθρώπινα όντα χαρακτηριστικό, π.χ. την ίδια την ανθρώπινη υπόσταση ή την ιδιότητα του πολίτη.

Οι συνέπειες της εφαρμογής της αριθμητικής ισότητας εξαρτώνται από το διανεμητικό πεδίο. Ίσα μερίδια όλων των αγαθών –αν ποτέ καθίστατο αυτό δυνατό– θα σήμαινε όχι μόνον ίσα αλλά και παρόμοια αποκτήματα, αποτέλεσμα που δεν θα σεβόταν την ανθρώπινη διαφορετικότητα, τις προσωπικές προτιμήσεις και προτεραιότητες. Ίσα μερίδια συγκεκριμένων αγαθών σε ένα περιορισμένο διανεμητικό πεδίο, από την άλλη πλευρά, θα πολλαπλασίαζαν τις υπάρχουσες ήδη ανισότητες. Η διανομή, για παράδειγμα, κάποιων επιλεγμένων αγαθών κατά ίσα μέρη θα ωφελούσε στην πραγματικότητα τους πλέον προνομιούχους των δικαιούχων. Τίθεται, συνεπώς, το ερώτημα σε ποιων αγαθών τη διανομή θα ήταν δίκαιο να εφαρμοστεί η αριθμητική ισότητα.

β. Αναλογική ισότητα

Στηριζόμενη στην αριστοτελική 'ισότητα των λόγων' (*Ηθικά Νικομάχεια*, βιβλίο Ε, 1131a), η αναλογική ισότητα απαιτεί η ποσότητα του διανεμόμενου αγαθού ή βάρους να εκφράζεται από 'μία γνησίως αύξουσα συνάρτηση των προσωπικών χαρακτηριστικών που προβλέπει ο κανόνας' δηλαδή, η ποσότητα του διανεμόμενου αγαθού να αυξάνει κατ' απόλυτη αναλογία προς το μέγεθος του χαρακτηριστικού' (Oppenheim 1970: 145 επ.). Σύμφωνα με τον κανόνα αυτό, δύο άτομα απολαμβάνουν ίσης μεταχείρισης, εάν και μόνο εάν ο λόγος των ποσοτήτων του αγαθού που απολαμβάνουν είναι ίδιος με τον λόγο των χαρακτηριστικών που ορίζονται ως σχετικά με το αγαθό αυτό. Και ο κανόνας αυτός μπορεί να θεωρηθεί ως ειδικότερη εφαρμογή του αξιώματος 'όμοια μεταχείριση των όμοιων και ανόμοια των ανόμοιων' λαμβανομένης υπόψη και της ποσοτικής παραμέτρου. Όπως και το γενικό αξίωμα, έτσι

και η αναλογική ισότητα μπορεί να δικαιολογήσει κάθε πιθανό διανεμητικό κανόνα (Oppenheim 1970: 145). Η νομιμοποίησή της, συνεπώς, εξαρτάται από τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά με τα οποία συναρτάται η διανομή συγκεκριμένων αγαθών και τις αξιολογήσεις που στηρίζουν τη διανομή αυτή κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες σε μία δεδομένη κοινωνία.

i) Οι 'συναφείς' (καθοριστικές) διαφορές

Η πρώτη και σημαντικότερη εξειδίκευση της αναλογικής ισότητας απορρέει από τη συγκεκριμενοποίηση του χαρακτηριστικού από το οποίο εξαρτάται η διανομή ενός αγαθού ή ενός βάρους. Το χαρακτηριστικό αυτό πρέπει να είναι 'συναφές', να βρίσκεται σε μια σχέση προς το διανεμόμενο αγαθό. Ενώ η απόδοση ενός χαρακτηριστικού σε ένα πρόσωπο μπορεί να είναι, μερικές φορές, αποκλειστικά περιγραφική, η κατάφαση ή η άρνηση της συνάφειας μεταξύ ενός χαρακτηριστικού και ενός αγαθού είναι πάντα αξιολογική και όχι πραγματική (Oppenheim 1970: 147· αντίθετα Williams 1962: 113). Μια τέτοια, όπως και κάθε αξιολόγηση, εξαρτάται από τον χρόνο και τον τόπο, την ιστορία και την κουλτούρα.

ii) 'Στον καθένα ανάλογα με την αξία του'

Μια εξειδίκευση της αναλογικής ισότητας αποτελεί η αρχή 'στον καθένα ανάλογα με την αξία του'. Η ποσότητα του διανεμόμενου αγαθού, σύμφωνα με αυτή την παραλλαγή της ισότητας, βρίσκεται σε ευθεία αναλογία προς την αξία του καθένα. Η αρχή της αξιοκρατίας υπονοεί, επίσης, ότι η ισότητα είναι κάτι που ο καθένας πρέπει να αξιωθεί, να κατακτήσει δηλαδή, μέσα από τη δράση του, και όχι κάτι που δωρίζεται από τη φύση με βάση την ανθρώπινη ιδιότητα και μόνο. Η σύλληψη αυτή ανταποκρίνεται κατά πολύ στις σύγχρονες απόψεις περί ισότητας, εφόσον επιτρέπει ένα ευρύ φάσμα ανισοτήτων και, βέβαια, διευρυμένες ανισότητες εισοδήματος.

Καθοριστική στο πλαίσιο αυτό είναι η ερώτηση σχετικά με την έννοια της αξίας ή των προσόντων, η οποία επιδέχεται πολλαπλές απαντήσεις. Ως αξία θεωρείται ο συνδυασμός ικανοτήτων και προσπάθειας. Η ένσταση που προβάλλεται εδώ είναι ότι εφόσον οι ικανότητες, όπως για παράδειγμα τα ταλέντα και η ευφυΐα, είναι απόρροια τύχης, δεν είναι κάτι που αξίζει στο άτομο και, συνεπώς, δεν θα έπρεπε να προσμετρώνται στην αξία του. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται, επίσης, ότι και η προσπάθεια οφείλεται πολλές φορές στο οικογενειακό περιβάλλον και τις οικογενειακές ή κοινοτικές αξίες, που αποτελούν και αυτά απόρροια τύχης (Roemer 1998: 17 επ., Jencks 1972). Η εξαίρεση, ωστόσο, των ταλέντων και της ευφυΐας από την αξία του ατόμου

είναι όχι μόνον πρακτικά αδύνατη αλλά και κανονιστικά ανεπιθύμητη για λόγους ανάλογους με εκείνους που καθιστούν δίκαιες και τις φυσικές ανισότητες. Ένα περαιτέρω πρόβλημα με αυτή την παραλλαγή της ισότητας είναι ο αξιολογικός της χαρακτήρας. Όχι μόνον ο ορισμός της αξίας είναι μια σχετική αξιολόγηση, αλλά και η απόδοση σε ένα άτομο αυτής της αξίας. Τα ερωτήματα ποιος αξιολογεί ποιον δεν μπορούν να απαντηθούν παρά στο συγκεκριμένο πλαίσιο και, βέβαια, δεν βρίσκουν πάντα μονοσήμαντες και ομόφωνες απαντήσεις.

Πρέπει να επισημανθεί, εξάλλου, ότι μία ευρεία εφαρμογή της αξιοκρατικής αρχής παραβλέπει τις κοινωνικές συνθήκες μέσα από τις οποίες πηγάζουν πολλές φορές οι διαφορές στην αξία και τα προσόντα. Εθελουφλεί, με άλλα λόγια, μπροστά στις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες. Η αρχή αυτή μπορεί, τότε και μόνον τότε, να θεωρηθεί απόλυτα δίκαιη, όταν παράλληλα κατοχυρώνεται ισότητα των ευκαιριών όλων των ανθρώπων να αναπτύξουν τα φυσικά τους προσόντα. Δεδομένου του διαχωρισμού των διανεμητικών σφαιρών, ο συνδυασμός ισότητας ευκαιριών και αξιοκρατίας θα μπορούσε να οδηγήσει σε εξισωτικά αποτελέσματα, εφόσον διαφορετικοί άνθρωποι θα απολάμβαναν διαφορετικά αγαθά σε διαφορετικές ποσότητες, ανάλογα με τις φυσικές κλίσεις, τις προσωπικές τους επιλογές και την ατομική τους αξία. Αυτή η παραλλαγή της ισότητας, υπό την προϋπόθεση πάντα της πραγματικής ισότητας ευκαιριών, επιτρέπει εξάλλου να ληφθούν υπόψη και άλλες αξίες της κοινωνικής συμβίωσης, πλην της ισότητας, όπως η ωφέλεια και η ελευθερία.

γ. Η ενσωμάτωση ('συμπερίληψη') ως ισότητα

Σύμφωνα με αυτό το είδος της ισότητας, όσο μεγαλύτερη είναι η ομάδα των ανθρώπων που λαμβάνουν ένα αγαθό τόσο πιο εξισωτικός είναι ο σχετικός διανεμητικός κανόνας. Το κριτήριο αυτό συναρτάται με τους αποδέκτες των αγαθών και όχι άμεσα με τα χαρακτηριστικά που ορίζονται ως καθοριστικά για τη διανομή. Ο πιο εξισωτικός διανεμητικός κανόνας, συνεπώς, είναι αυτός που ορίζει 'ίσα μερίδια σε όλους', εφόσον, σύμφωνα με αυτόν, όλοι είναι αποδέκτες της ίδιας ποσότητας αγαθών. Σχετικοποιώντας λίγο, θα λέγαμε, ότι η διανομή κάποιου αγαθού ή βάρους είναι τόσο πιο ισοτική, όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό των ανθρώπων που το λαμβάνουν ή όσο μεγαλύτερη είναι η ομάδα των ανθρώπων που το λαμβάνει από εκείνη που αποκλείεται από τη διανομή του (Oppenheim 1970: 147).

Το κριτήριο αυτό, σε αντίθεση με τα προηγούμενα, είναι μετρήσιμο εφό-

σον είναι ποσοτικό. Από την άλλη πλευρά, όμως, έρχεται συχνά σε αντίθεση με τη διαίσθησή μας περί ισότητας. Η μη φορολόγηση των χαμηλών εισοδημάτων, για παράδειγμα, σύμφωνα με αυτό το κριτήριο, θεωρείται λιγότερο εξισωτική από τη φορολόγηση όλων. Οι έμμεσοι φόροι θεωρούνται περισσότερο –ενώ η κλιμακωτή φορολόγηση λιγότερο– σύμφωνοι με την ισότητα (Oppenheim 1970: 147). Γενικά, αυτό το κριτήριο δεν λαμβάνει υπόψη του, όπως και η απόλυτη εκδοχή του ‘ίσα μερίδια σε όλους’, τις ήδη υφιστάμενες ανισότητες. Όπως και αυτό το τελευταίο, η ισότητα ως συμπεριληψη είναι πραγματικά εξισωτική, μόνον εάν πραγματοποιηθεί σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Όσο ευρύτερο είναι το διανεμητικό πεδίο στο οποίο εφαρμόζεται αυτό το κριτήριο, τόσο πιο εξισωτικά είναι τα αποτελέσματα της εφαρμογής του.

δ. Θετικές διακρίσεις

Οι θετικές διακρίσεις αποτελούν ειδικότερη έκφανση της αναλογικής ισότητας. Τηρείται και σε αυτή την περίπτωση μια αναλογία μεταξύ διανεμητέων αγαθών και καθοριστικών χαρακτηριστικών, αλλά η αναλογία αυτή είναι μάλλον αντεστραμμένη κατά μία έννοια. Η διανομή των αγαθών συσχετίζεται με αρνητικά χαρακτηριστικά, αντίθετα από την αρχή της αξιοκρατίας που τα συσχετίζει με θετικές ποιότητες, με προσόντα.

Η πολιτική των θετικών διακρίσεων, σε αντίθεση με την απογυμνωμένη από άλλες σταθμίσεις αξιοκρατία, λαμβάνει υπόψη της την κοινωνική και προσωπική ιστορία των υποκειμένων. Δεν αρκείται στην εκτίμηση της φαινομενικής αξίας του ατόμου, αλλά ερευνά την προέλευση της αξίας αυτής. Όπως υπονοεί ο όρος, η θετική ή αντίστροφη διάκριση (positive/reverse discrimination), που αποτελεί ένα είδος διορθωτικής δικαιοσύνης, αποσκοπεί στην επανόρθωση καταστάσεων ή στην αποζημίωση για παρελθοντικές αρνητικές διακρίσεις, για υφιστάμενες κοινωνικές ανισότητες και για κακή τύχη.

Οι θετικές διακρίσεις στηρίζονται στη βασική ηθική διαίσθηση ότι, αν και όλες οι βελτιώσεις στην κατάσταση των ανθρώπων έχουν κάποια αξία, οι βελτιώσεις στη ζωή αυτών που βρίσκονται στη χειρότερη κατάσταση έχουν μεγαλύτερο ηθικό βάρος από τις βελτιώσεις στις ζωές των πλεονεκτούντων (Nagel 1991: 12). Η πολιτική των θετικών διακρίσεων μπορεί να λειτουργεί προληπτικά ή / και επανορθωτικά. Είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς ανάμεσα στις δύο αυτές λειτουργίες, εφόσον συχνά η μία συνεπάγεται την άλλη. Οι όροι ‘προληπτική θετική διάκριση’ και ‘θετική δράση’ είναι κατάλληλοι

για να περιγράψουν εκείνη τη μορφή της κοινωνικής παρέμβασης που επενδύει περισσότερο υπό μορφή κοινωνικής πολιτικής σε όσους βρίσκονται στη χειρότερη θέση. Αποσκοπεί περισσότερο στο μέλλον και φιλοδοξεί να επηρεάσει θετικά εκείνους τους ανθρώπους που, διαφορετικά, θα υφίσταντο τις αρνητικές συνέπειες των συνθηκών της ζωής τους.

ε. Εξισωτισμός προς τα κάτω

Ο εξισωτισμός προς τα κάτω εμφανίζεται μερικές φορές ως η άλλη όψη της αρχής 'ίσα μερίδια σε όλους'. Αυτό συμβαίνει στις περιπτώσεις που κανένας δεν νομιμοποιείται να απολαμβάνει ένα αγαθό, όταν δεν είναι δυνατό ή δεν έχει νόημα να απολαμβάνουν όλοι αυτό το αγαθό. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι τίτλοι αριστοκρατικής καταγωγής. Η αρχή της ισότητας απαιτεί την κατάργησή τους, παρότι η κατάργηση καθεαυτή δεν βελτιώνει την κατάσταση όσων δεν τους απολαμβάνουν. Αυτό το 'ισοπεδωτικό', θα λέγαμε, αποτέλεσμα μπορεί, ωστόσο, να θεωρηθεί εξισωτισμός, κυρίως διότι επενεργεί σε ένα συμβολικό επίπεδο.

στ. Το τεκμήριο της ισότητας

Δεν πρόκειται για μια αρχή ουσιαστικής ισότητας αλλά για μια διαδικαστική αρχή (Oppenheim 1970: 148), σύμφωνα με την οποία, ίδια μεταχείριση πρέπει να επιφυλάσσεται για όλους τους ανθρώπους εκτός και αν υπάρχουν καλοί λόγοι για διαφορετική μεταχείριση (Westen 1982: 540). Είναι προφανές ότι το διαδικαστικό αυτό τεκμήριο μπορεί να στηρίξει σχεδόν οποιαδήποτε από τις προαναφερθείσες μορφές της ισότητας.

4. Το αντίθετο της ισότητας

Αν και γλωσσολογικά φαίνεται εύκολο να σχηματίσουμε το αντίθετο της 'ισότητας' ως 'ανισότητα', είναι αμφίβολο εάν αυτή η αντίθεση ισχύει με κανονιστικούς όρους, εφόσον οι ανισότητες στη διανομή, για παράδειγμα, των αγαθών είναι συχνά απαραίτητες προς επίτευξη περισσότερο εξισωτικών αποτελεσμάτων. Δεδομένου ότι οι ανισότητες μπορούν να δικαιολογηθούν αν στηρίζονται σε 'καθοριστικές διαφορές', μπορεί να υποστηριχθεί βάσιμα ότι το πραγματικό αντίθετο της ισότητας είναι η 'τυχαία'⁹ ή αυθαίρετη, δηλαδή αδικαιολόγητη και άδικη¹⁰ ανισότητα μεταχείρισης (Leydon 1963: 59). Δικαιολογημένη ή δίκαιη ανισότητα μεταχείρισης όχι μόνο επιτρέπεται αλλά και επιβάλλεται με σκοπό την ισότητα.

Η προτεινόμενη αυτή αντιδιαστολή υπογραμμίζει τον βαθιά πολιτικό χα-

ρακτήρα της έννοιας της ισότητας: ακριβώς επειδή προϋποθέτει μια πολιτική παρέμβαση στην ελεύθερη και τυχαία ροή της φύσης και, κυρίως, της ιστορίας, δηλαδή των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων και των σχέσεων καταπίεσης και ανελευθερίας που οι τελευταίες παράγουν. Για αυτό και η έννοια της ισότητας δεν μπορεί ποτέ να είναι πολιτικά και φιλοσοφικά ουδέτερη και 'αθώα'. Έρχεται σε αντίθεση με την ελευθερία, μόνον αν η τελευταία νοηθεί ως η φυσική διαδικασία της ιστορικής εξέλιξης. Αντίθετα, η ισότητα διευρύνει τη δυνατότητα απόλαυσης της ελευθερίας, αν η τελευταία προσλάβει το κοινωνικό της νόημα και αποτελέσει ένα από τα διανεμητέα αγαθά.

Ως αντίθετο της ισότητας μπορεί, επίσης, να θεωρηθεί ο αποκλεισμός από την απόλαυση ενός αγαθού, στον βαθμό που ο αποκλεισμός αυτός δεν βασίζεται αποκλειστικά σε φυσικές ή δικαιολογημένες διαφορές. Ο αποκλεισμός, όμως, δεν μπορεί να εκφράσει την ποσοτική διάσταση της ισότητας. Η δυνατότητα απόλαυσης ενός αγαθού δεν συνεπάγεται οπωσδήποτε και ίσες ευκαιρίες στην απόλαυση αυτού του αγαθού.

Ο Walzer (1983: 17επ.) προτείνει ως αντίθετο της ισότητας την έννοια της 'τυραννίας', την ύπαρξη, δηλαδή, ενός μέσου κυρίαρχου πάνω σε όλα τα υπόλοιπα. Η κυριαρχία ενός τέτοιου μέσου (ως τέτοιο προσφέρεται σήμερα το χρήμα), σε συνδυασμό με τη δυνατότητα συγκέντρωσής του στα χέρια κάποιων, αντιτίθεται στην έννοια της σύνθετης ισότητας.

5. Παραδείγματα κατανομής κοινωνικών αγαθών

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η κύρια μέριμνα σε ένα καθεστώς σύνθετης ισότητας είναι η κατανομή των αγαθών σε συμφωνία με το κοινωνικό τους νόημα και η αποτροπή της κυριαρχίας ενός μόνον μέσου ή κριτηρίου πάνω σε όλα τα άλλα. Η κατανομή των αγαθών πρέπει να γίνεται με διαφορετικά κριτήρια σε κάθε διανεμητική σφαίρα, κριτήρια τα οποία μπορούν έστω και δύσκολα να εντοπιστούν, αλλά πάντως παραμένουν επίμαχα. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η αυτονομία και η μη διαπερατότητα των διανεμητικών σφαιρών είναι σχετική καθώς οι διάφορες σφαίρες αλληλοεπηρεάζονται (Walzer 1983: 10). Έτσι, ενώ σε κάθε διανεμητική σφαίρα είναι συγκεκριμένα τα κριτήρια που πρέπει να εφαρμοστούν, το προτεινόμενο διανεμητικό σχήμα, χρησιμοποιώντας ποικιλία κριτηρίων, φιλοδοξεί να ανταποκριθεί συνολικά σε μια πολλαπλότητα αξιών. Με άλλα λόγια, θα τολμούσε να πει κανείς πως η 'σύνθετη ισότητα' του Walzer υπερβαίνει την απλή ισότητα, είναι κάτι

ποιοτικά διαφορετικό από αυτή, όχι μόνον επειδή αρνείται την αποκλειστικότητα ενός και μοναδικού κριτηρίου αλλά και επειδή, ενσωματώνοντας τον φόβο απέναντι στην 'τυραννία', καταφέρνει να φιλοξενήσει εξίσου τις αξίες της ελευθερίας και της κοινωνικής ευημερίας.

Η ισότητα εισοδήματος ή πηγών, παρότι εμφανίζεται γοητευτική ως ιδέα ακριβώς λόγω της κυρίαρχης θέσης του χρήματος, είναι εντούτοις ένας μη ρεαλιστικός στόχος, τουλάχιστον μέσα στο πλαίσιο του συγκεκριμένου οικονομικού συστήματος, τόσο λόγω του καταμερισμού εργασίας, όσο και επειδή "θα απαιτούσε έναν 'νομισματικό νόμο' ... που θα παρείχε μια περιοδική επιστροφή στην πρωτογενή κατάσταση" της ισότητας των πόρων (Walzer 1983: 14). Αναφορικά με το εισόδημα, λοιπόν, αυτή που εμφανίζεται πιθανή και ρεαλιστική δεν είναι η ισότητα αλλά, μάλλον, η έννοια της αναδιανεμητικής δικαιοσύνης.

Η ανάλυση που ακολουθεί δεν μπορεί παρά να είναι επιλεκτική, μερικτή, μεροληπτική και, αναγκαστικά, ατελής. Αναφέρεται σε συγκεκριμένα κοινωνικά αγαθά που είναι ή θεωρούνται σημαντικά στην κοινωνία μας και επιθυμητά από ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων στον πολιτισμικό μας περίγυρο.

1. Ανθρώπινη αξία

Η πρόταση ότι 'όλοι οι άνθρωποι έχουν ίση αξία μεταξύ τους', ανεξαρτήτως οποιωνδήποτε διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών, αποτελεί σήμερα απόρροια της ηθικής και πολιτικής μας διάισθησης, παρότι είναι εξίσου δύσκολο να οριστεί το ακριβές περιεχόμενο του αξιώματος αυτού. Το ελάχιστο περιεχόμενό του είναι η κατάργηση της δουλείας. Κανένα ανθρώπινο πλάσμα δεν ανήκει και δεν μπορεί να ανήκει σε κάποιο άλλο, με οιοδήποτε τρόπο. Η πρόταση εμπεριέχει καταρχήν τη σύλληψη της ίσης ελευθερίας. Το πρώτο αυτό στάδιο ισοδυναμεί με απόρριψη των κάθε είδους αρνητικών διακρίσεων και στηρίζει την κανονιστική πρόταση της νομικής ισότητας και των ίσων δικαιωμάτων. Σύμφωνα με αυτή, όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι απέναντι στον νόμο, αν και, στο πρώτο αυτό σκαλοπάτι ισότητας, ο νόμος μπορεί να είναι δικαιολογημένα άνισος απέναντι σε διαφορετικά άτομα, με βάση διαφορές που θεωρούνται καθοριστικές.

2. Πολιτικά δικαιώματα

Αναπόσπαστο τμήμα του δικαιικού πολιτισμού της εποχής μας αποτελεί εξάλλου και η ισότητα στην απόλαυση των πολιτικών δικαιωμάτων,¹¹ όπου

η κοινωνία μας σταθερά αποδέχεται την προτεραιότητα της ισότητας επί της οικονομικής αποτελεσματικότητας (Okun 1975: 88). Η ισότητα αυτή, βέβαια, εξαρτάται από τη συμμετοχή στην πολιτική κοινότητα, την ιδιότητα δηλαδή του μέλους αυτής, από την ηλικία, αλλά και από κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως η ευθύνη και η διανοητική ικανότητα. Ειδικότερη έκφανση της πολιτικής ισότητας είναι η αρχή της ισότητας της ψήφου.¹² Και αυτή η αρχή, ωστόσο, γνωρίζει περιορισμούς, όπως αυτοί αντανακλώνται σε ένα πλειοψηφικό και, πάντως, σε ένα όχι απολύτως αναλογικό εκλογικό σύστημα. Οι περιορισμοί αυτοί νομιμοποιούνται από άλλες αρχές, όπως αυτή της αποτελεσματικότητας που, στη συγκεκριμένη περίπτωση, αποκτά την έννοια της αποτελεσματικής και σταθερής στο πλαίσιο του κοινοβουλευτικού συστήματος διακυβέρνησης του κράτους.

Αυτή, ωστόσο, η μορφή απλής ισότητας, που εκφράζεται ως ισότητα της ψήφου, δεν είναι αρκετή στο πεδίο κατανομής της πολιτικής εξουσίας. Η δημοκρατία απαιτεί βέβαια και προϋποθέτει ίσα δικαιώματα πρόσβασης και όχι κατ' ανάγκη ίση πολιτική δύναμη. Η σύνθετη ισότητα στο πεδίο της πολιτικής σημαίνει, συνεπώς, ότι δεν είναι η εξουσία που μοιράζεται αλλά οι ευκαιρίες για την κατάληψή της. Πιο ενεργητικές μορφές συμμετοχής των πολιτών συνάδουν με τη σύνθετη ισότητα για δύο κυρίως λόγους: πρώτον, επειδή οι ενεργητικότερες αυτές μορφές συμμετοχής μειώνουν την απόσταση μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων, καθώς κάθε πολίτης είναι ένας δυνάμει συμμετέχων και δυνάμει πολιτικός (Walzer 1983: 309)· και δεύτερον, επειδή περιφρουρούν τη σημασία του επιχειρήματος στον πολιτικό λόγο (ibid, 308) μέσα από τον οποίο μια πολιτική κοινότητα καταλήγει στη δική της αλήθεια. Η κυριαρχία της δημοκρατικής πολιτικής εξουσίας, εξάλλου, σε αντίθεση με την κυριαρχία κάθε άλλου κριτηρίου, δεν καταλήγει στην τυραννία αλλά αποτελεί, αντίθετα, το τέλος της (ibid, 311).

3. Κοινωνική ευημερία

Η διαίσθηση ότι υπάρχουν κάποιες πολύ βασικές ανάγκες που οι άνθρωποι τείνουν να ικανοποιήσουν πριν από άλλες λιγότερο σημαντικές και ότι η εξάλειψη του πόνου και βασικών ελλείψεων έχει μεγαλύτερη σημασία από ό,τι βελτιώσεις υψηλότερου βιοτικού επιπέδου (Nagel 1991: 13) παίζει έναν σημαντικό ρόλο όταν καλούμαστε να αποφασίσουμε σχετικά με τη διανομή πηγών που επηρεάζουν την κοινωνική ευημερία. Με βάση την υπόθεση ότι υπάρχει μια ιεραρχία κοινωνικών αναγκών ή μια σειρά πρωταρχικών κοινωνικών αγαθών (Rawls 1999 [1975]: 258) μπορεί να υποστηριχθεί ότι 'η μετα-

φορά πόρων ωφελεί συνήθως περισσότερο ένα πρόσωπο με λιγότερα αγαθά από ό,τι ένα πρόσωπο με πολύ περισσότερα' (Nagel 1991: 65). Η υπόθεση αυτή είναι προφανώς μια διαισθητική στάθμιση ανάμεσα στην ισότητα μεταχείρισης και στην επιδιωκόμενη ωφέλεια. Ο Walzer (1983: 78, 84) υπογραμμίζει ότι η αναγνώριση των αναγκών συμπορεύεται με την αναγνώριση της ένταξης στην πολιτική κοινότητα, στο πλαίσιο της οποίας επιχειρείται η διανομή της ευημερίας (και της ασφάλειας).

Η “μη ουτοπική πιθανότητα” ενός υψηλού ελάχιστου κοινωνικού κεκτημένου, με υγιεινές, άνετες και αξιοπρεπείς συνθήκες ζωής και αυτοσεβασμό για τον καθένα” (Walzer 1983: 124) αποτελεί έναν πειστικό καταρχήν στόχο. Η εξύψωση όλων των ανθρώπινων όντων σε ένα ελάχιστο αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο, η εξάλειψη της φτώχειας και της εξαθλίωσης, της εκμετάλλευσης και της υποταγής, έχει προτεραιότητα έναντι της απόλαυσης, για παράδειγμα, πολιτιστικών προϊόντων ή διακοπών. Παρότι το επιθυμητό και νόμιμο αυτού του τελευταίου στόχου δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί, μια εξισωτική κοινωνική πολιτική πρέπει να σκοπεύει στη σταδιακή εξύψωση όσων βρίσκονται στη χειρότερη θέση, έστω και αν αυτή η θέση δεν είναι τόσο κακή.

Η τελευταία παρατήρηση εγείρει ένα άλλο ζήτημα προτεραιοτήτων. Μια υπόθεση εργασίας που στηρίζεται στα αγαθά ή στις ανάγκες πρέπει να συμπληρωθεί από τη βασισμένη στο υποκείμενο υπόθεση, ότι, για την απόλαυση του ίδιου αγαθού, προτεραιότητα έναντι των εχόντων και κατεχόντων έχουν οι ευρισκόμενοι σε χειρότερη θέση. Και μετά, δηλαδή, την επίτευξη του καταρχήν στόχου ενός αξιοπρεπούς βιοτικού επιπέδου για όλους, σχετικά ‘πολυτελείς’ παροχές πρέπει να προβλέπονται, κατά προτεραιότητα, στους κοινωνικοοικονομικά μειονεκτούντες. Τέτοιες παροχές μπορεί να είναι, για παράδειγμα, η δωρεάν ανώτατη εκπαίδευση, η απόλαυση φθηνών πολιτιστικών προϊόντων, διακοπών, μεταφορών και επιπρόσθετης εκπαίδευσης. Ο αριθμός και η αναλογία των επωφελούμενων από τέτοιες παροχές είναι κατ’ ανάγκη μια στάθμιση ανάμεσα σε διάφορους παράγοντες. Η θέση προτεραιοτήτων αναφορικά με τις κοινωνικές ανάγκες εισάγει την προβληματική του ‘περφεξιονισμού’ στην κοινωνική πολιτική, καθώς κάθε κρατική παρέμβαση υπόκειται ‘αναγκαστικά’ σε περφεξιονιστικές αναγωγές, σε κάποιο τουλάχιστον βαθμό, και έρχεται συνενώς σε αντίθεση με τον πολιτικό φιλελευθερισμό του Rawls (1971: 325 επ. και 1993) και την ουδετερότητα του κράτους του Nozick (1974: 33) ή, ακόμη, και του Dworkin.

Αν αυτό ισχύει, η ουδετερότητα δεν είναι παρά μία ακόμη πλάνη η οποία

συγκalύπτει και αποκρύπτει τη φύση της πολιτικής, που είναι αναγκαστικά μεροληπτική και, συνεπώς, με μία έννοια περφεξιονιστική. Ο περφεξιονισμός αυτός είναι προφανής σε κάθε πολιτική απόφαση και νομιμοποιείται ευκολότερα, όταν συνεπάγεται την ικανοποίηση εκτεταμένων αναγκών, παρά όταν συνίσταται στην απαγόρευση κοινωνικών συμπεριφορών. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η ιεράρχηση αναγκών και η ικανοποίησή τους εμπεριέχει αναγκαστικά το περφεξιονιστικό ιδεώδες.

4. Εκπαίδευση και υγεία

Οι σκέψεις που ακολουθούν βασίζονται στην καταρχάς διαισθητική παραδοχή ότι τα αγαθά αυτά, η υγεία και η εκπαίδευση, είναι βασικά για τα άτομα στην κοινωνία μας και, για αυτό, θα έπρεπε να διανέμονται υπό συνθήκες ισότητας, παραδοχή που συνάδει με το κοινωνικό νόημα των αγαθών αυτών. Η υγεία αποτελεί τη βάση όλων των υπόλοιπων αγαθών και την προϋπόθεση απόλαυσής τους, εφόσον αφορά τη φυσική ικανότητα των ανθρώπινων όντων. Η εκπαίδευση αντλεί την ιδιαίτερη σημασία της από το γεγονός ότι η κοινωνική μας οργάνωση βασίζεται, σε μεγάλο βαθμό, στον αλφαριθμητισμό. Η ίση πρόσβαση στην ιατρική περίθαλψη και στην εκπαίδευση αναστέλλεται λόγω της άνισης κατανομής του χρήματος από το οποίο εξαρτάται πολλές φορές αυτή η πρόσβαση. Από τις παραπάνω παραδοχές εξάγεται το συμπέρασμα ότι τα εν λόγω αγαθά δεν πρέπει να διανέμονται τυχαία, δηλαδή η διανομή τους δεν πρέπει, σύμφωνα με τον διαχωρισμό που κάναμε παραπάνω, να επαφίεται στη φύση και/ή στην αγορά, αλλά να αποτελούν παροχές της πολιτικής κοινότητας. Αυτή είναι μία πρώτη παραδοχή, ότι δηλαδή μας ενδιαφέρει μια εξισωτική πολιτική σχετικά με την εκπαίδευση και την υγεία.

Η μέριμνα αυτή θα μπορούσε να ικανοποιηθεί με την αρχή 'ίσα μερίδια σε όλους'. Η καλύτερη δυνατή εκδοχή για μια κοινότητα θα ήταν να εξασφαλίσει τόσο ιατρική περίθαλψη όσο και εκπαίδευση σε όλα τα μέλη της και, μάλιστα, με ίσους όρους και σε ικανοποιητικό βαθμό. Δεδομένου, ωστόσο, ότι οι πόροι είναι πάντοτε περιορισμένοι, το ερώτημα σχετικά με τον ικανοποιητικό βαθμό καθίσταται καθοριστικό. Τέτοιες επιλογές δεν μπορεί παρά να είναι πολιτικές επιλογές και να προκύπτουν μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες. Οι αποφάσεις αυτές λαμβάνουν υπόψη τους, αφενός, το επίπεδο της κοινωνικής ευημερίας και, αφετέρου, τους διαθέσιμους πόρους και τις ανάγκες και την κοινωνική σημασία των αναγκών αυτών. Τέτοιες αποφάσεις λειτουργούν στο πλαίσιο μιας δεδομένης πολιτικής κοινωνίας με συγκε-

κριμένες προϋπάρχουσες ανισότητες. Παρότι η ίση ηθική αξία των ανθρωπινων σημαίνει 'ίσα μερίδια σε όλους', το περιορισμένο των πόρων θέτει το δίλημμα ανάμεσα στη διασφάλιση ενός ελάχιστου επίπεδου ιατρικής φροντίδας σε όλους και στη θετική διάκριση υπέρ των μειονεκτούντων.

Αυτό μπορεί να έχει ένα διπλό νόημα, το πρώτο αναφορικά με τα αγαθά που πρόκειται να διανεμηθούν και το δεύτερο αναφορικά με τα άτομα που εμπλέκονται. Στην πρώτη περίπτωση περισσότεροι πόροι πρέπει να διατεθούν για τις πιο βασικές ανάγκες. Η αποτροπή ενός άμεσου θανάτου, για παράδειγμα, εμφανίζεται πιο πιεστική ανάγκη από την προληπτική ιατρική. Η εκπαίδευση στο πρώτο επίπεδο έχει προτεραιότητα έναντι της δωρεάν παροχής ανώτατης εκπαίδευσης. Ως προς το δεύτερο νόημα, σχετικά με τους δικαιούχους των αγαθών, θετική διάκριση των μειονεκτούντων σημαίνει τη διάθεση περισσότερων πόρων σε όλους όσοι δεν έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν τα επιθυμητά αγαθά με δικά τους μέσα. Η παροχή περισσότερων πόρων απαιτείται, για παράδειγμα, και για ανθρώπους που δουλεύουν κάτω από ανθυγιινές συνθήκες. Επιπρόσθετη διδασκαλία θα έπρεπε να παρέχεται σε παιδιά που προέρχονται από κοινωνικά αποκλεισμένες οικογένειες, προκειμένου να υπερκεράσουν τα εγγενή μειονεκτήματα ενός τέτοιου οικογενειακού περιβάλλοντος.

Σύμφωνα με τις αναλυτικές διαφοροποιήσεις που προτάθηκαν παραπάνω, οι θετικές διακρίσεις στην εκπαίδευση λειτουργούν προληπτικά. Η προνομιακή ενίσχυση παιδιών ή και ενηλίκων από περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες, με σκοπό την καταπολέμηση του αναλφαριθμισμού ή την επαγγελματική τους κατάρτιση, προλαμβάνει την ανάγκη θετικών διακρίσεων στο επίπεδο της πρόσληψης σε κάποια θέση εργασίας ή στην παροχή κοινωνικών επιδομάτων. Η προληπτικά λειτουργούσα νομοθεσία στους τομείς της υγείας και της εκπαίδευσης μπορεί να αποδειχτεί ευεργετική στο μέλλον, όχι μόνο για τους δικαιούχους της προνομιακής μεταχείρισης, αλλά και για την υπόλοιπη κοινωνία, δεδομένου ότι αυξάνει τη μελλοντική ωφέλεια και αποτρέπει, κατά το δυνατόν, περαιτέρω μελλοντικές διακρίσεις, τόσο αρνητικές όσο και θετικές.

5. Θέσεις εργασίας

Η κοινωνική σημασία της εργασίας και της απασχόλησης ως πηγής εισοδήματος, κοινωνικής θέσης αλλά και ψυχολογικής ισορροπίας δικαιολογεί την παρείσφρηση εξισωτικών αντιλήψεων στην κατανομή των θέσεων εργασίας. Μια πρώτη διαφοροποίηση γίνεται ανάμεσα σε θέσεις εργασίας στον

ιδιωτικό τομέα και σε αυτές του δημόσιου τομέα. Μια δεύτερη διαφοροποίηση αφορά τη φύση της απασχόλησης και διαχωρίζει τις θέσεις εργασίας από τις υπόλοιπες 'θέσεις-αξιώματα' (offices). Σύμφωνα με τον Walzer (1983: 129) 'μια θέση-αξίωμα είναι μια θέση για την οποία ολόκληρη η πολιτική κοινότητα έχει κάποιο συμφέρον, επιλέγοντας το πρόσωπο που την παίρνει ή ρυθμίζοντας τις διαδικασίες μέσω των οποίων το πρόσωπο αυτό επιλέγεται'. Η διαφοροποίηση μεταξύ μιας απλής θέσης εργασίας και μιας θέσης-αξιώματος είναι προφανώς αξιολογική και αποτελεί μάλλον το αποτέλεσμα, παρά το κριτήριο μιας πολιτικής απόφασης. Η διαφοροποίηση έγκειται επιπλέον στο γεγονός ότι όσο περισσότερα τα προσόντα που πρέπει να έχει αποκτήσει κανείς προκειμένου να φέρει σε πέρας τη δουλειά, τόσο περισσότερο η θέση αυτή μπορεί να θεωρηθεί 'θέση-αξίωμα'.

Αναφορικά με την πρώτη διάκριση, οι ιδιώτες δεσμεύονται καταρχήν λιγότερο από εξισωτικές πολιτικές από ό,τι τα υποκείμενα του δημόσιου. Και αυτοί βέβαια περιορίζονται και είναι υποχρεωμένοι να αποφεύγουν αρνητικές διακρίσεις (ρατσισμό ή σεξισμό, για παράδειγμα). Υποχρεούνται, για λόγους δικαιοσύνης, να είναι ειλικρινείς στην περίπτωση που ισχυρίζονται ότι επιλέγουν με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, αλλά δεν μπορούν να αποτραπούν από το να αποφασίσουν βασισμένοι σε υποκειμενικά κριτήρια, στον βαθμό που οι αποφάσεις αυτές δεν επηρεάζουν άμεσα τον δημόσιο χώρο. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον, συνεπώς, από άποψη ισότητας παρουσιάζει η κατανομή θέσεων εργασίας στον δημόσιο τομέα.

Η πρώτη ιδέα που αφορά την κατανομή θέσεων εργασίας είναι η ανάγκη εφαρμογής και στον τομέα αυτόν του είδους της αναλογικής ισότητας που ονομάσαμε 'θετική διάκριση' ή 'προνομιακή μεταχείριση', όπου το αρνητικό χαρακτηριστικό αναλογικά προς το οποίο πρέπει να επιχειρείται η διανομή είναι η 'ανάγκη'. Σε περίπτωση περιορισμένων θέσεων εργασίας, προτεραιότητα μεταξύ ισοδυνάμων υποψηφίων έχουν όσοι έχουν μεγαλύτερη ανάγκη (επειδή έχουν άτομα εξαρτημένα από αυτούς ή λιγότερες πιθανότητες να βρουν άλλη θέση ή είναι για μεγάλο χρονικό διάστημα άνεργοι και πιθανόν σε άθλια οικονομική και κοινωνική κατάσταση).

Στην κατανομή των 'θέσεων-αξιωμάτων', από την άλλη πλευρά, πείθει περισσότερο η αρχή της αξιοκρατίας. Αν το διακύβευμα στην κατανομή τους είναι ένα ειδικό έργο και οι άνθρωποι μπορούν να προετοιμαστούν για το ειδικό αυτό έργο, φαίνεται λογικό ότι αυτοί που προετοιμάστηκαν καλύτερα πρέπει να ανταμειφθούν με την πρόσληψή τους. Επιπλέον, εφόσον η πολιτική κοινότητα έχει ιδιαίτερο συμφέρον στην εκπλήρωση των σχετικών καθηκό-

νων, η τελευταία προέχει έναντι της κοινωνικής αλληλεγγύης που διαθέτει κανονιστικό βάρος στην περίπτωση των απλών θέσεων εργασίας. Η αξιοκρατία φαίνεται πειστική και δίκαιη κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, την απουσία αρνητικών διακρίσεων, αφενός, και την πραγματική ισότητα ευκαιριών, αφετέρου. Η αξία είναι το απαύγασμα όχι μόνο ταλέντων και προσπάθειας, όπως συχνά υποστηρίζεται, αλλά και κοινωνικών συνθηκών, όπου και οι τρεις αυτοί παράγοντες συνεπηρεάζουν αποφασιστικά. Αρνητικές κοινωνικές συνθήκες μπορούν να εξισορροπηθούν και να επανορθωθούν εκ των υστέρων, μέχρι έναν βαθμό, μέσω πολιτικών προνομιακής μεταχείρισης (affirmative action) που αποσκοπούν στη διαμόρφωση συνθηκών πραγματικής ισότητας ευκαιριών.

Αν πραγματική ισότητα ευκαιριών δεν υφίσταται ή δεν υφίσταται σε ικανοποιητικό βαθμό ή για όσο καιρό δεν υφίσταται, η αξιοκρατία πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τις διαφορές των κοινωνικών συνθηκών ως παράγοντα που συνδιαμορφώνει την αξία εξίσου με το ταλέντο και την προσπάθεια. Αν και ταλέντο και προσπάθεια μπορούν δικαιολογημένα να θεωρηθούν 'συναφείς', δηλαδή καθοριστικοί, για την κατάληψη μιας θέσης, παράγοντες, βάσει σταθμίσεων που αφορούν την ωφέλεια που αναμένεται να παραχθεί από ικανούς εργαζόμενους, οι κοινωνικές και οικογενειακές συνθήκες δεν μπορούν να θεωρηθούν ως τέτοιοι παράγοντες. Αυτό σημαίνει ότι ένα πρόσωπο τιμωρείται για εμπειρίες του, για τις οποίες δεν φέρει ευθύνη και οι οποίες το απέτρεψαν από περαιτέρω ανάπτυξη των ικανοτήτων του. Με ισοδύναμο ταλέντο και προσπάθεια, άτομα που προέρχονται από μειονεκτικό κοινωνικό περιβάλλον εμφανίζουν μικρότερη αξία έναντι των κοινωνικά πλεονεκτούντων. Με ισοδύναμη συνολική αξία, από την άλλη πλευρά, ένας υποψήφιος από κοινωνικά μειονεκτικό περιβάλλον ή έχει περισσότερο ταλέντο ή έχει καταβάλει περισσότερη προσπάθεια ή και τα δύο από ό,τι ένας κοινωνικά προνομιούχος υποψήφιος.

Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι κοινωνικές συνθήκες, για τις οποίες το άτομο δεν ευθύνεται, πρέπει να 'αφαιρούνται' από το αποτέλεσμα που ονομάζεται 'αξία', ούτως ώστε μόνον τα συστατικά στοιχεία της αξίας που είναι 'σχετικά' με τη θέση, δηλ. το ταλέντο και η προσπάθεια, να μετρούν θετικά. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, η 'αντίστροφη διάκριση' (inverse discrimination), δηλαδή η προνομιακή μεταχείριση των κοινωνικά μειονεκτούντων, φαίνεται ενδεδειγμένη –αν και συχνά αποβαίνει μόνον σε βάρος των πιο περιθωριοποιημένων από τη θεωρούμενη ως προνομιούχα ομάδα (Walzer 1983: 154)–, τουλάχιστον στις περιπτώσεις όπου η συνολική αξία

εμφανίζεται ισοδύναμη. Το συμπέρασμα αυτό συνάγεται όχι μόνο βάσει της επανορθωτικής δικαιοσύνης αλλά και βάσει καθαρά αξιοκρατικών σταθμίσεων. Δεδομένου, ωστόσο, ότι οι αξιοκρατικές κρίσεις έχουν έναν ποσοτικό χαρακτήρα, θα μπορούσε να προβλεφθεί ότι τα κοινωνικά μειονεκτήματα θα μετρούν θετικά σε έναν βαθμό έτσι ώστε να καθίσταται τελικά, σε μερικές περιπτώσεις, δυνατή η πρόσληψη ενός κοινωνικά μειονεκτούντος υποψηφίου χάρη στα πρόσθετα αυτά μόρια. Τόσο η απόφαση, ποια χαρακτηριστικά –επειδή λειτουργούν αρνητικά στο δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο– θα έπρεπε να μετρούν θετικά, όσο και ο βαθμός στον οποίο τα χαρακτηριστικά αυτά θα έπρεπε να μετρούν, είναι πολιτικές σταθμίσεις, οι οποίες βασίζονται μεν σε κοινωνιολογικές μετρήσεις, δεν παύουν όμως να εμπεριέχουν το στοιχείο της αξιολόγησης. Πρόκειται για μια ανοιχτή διαδικασία, συνεχώς αναπροσδιοριζόμενη, αναγκαστικά αμφισβητούμενη και αναπόφευκτα υποκείμενη σε σφάλματα. Λιγότερο υποκείμενη σε σφάλματα, πάντως, από ό,τι η τέλεια έλλειψή της, που επικυρώνει παρελθοντικές και μόνιμες κοινωνικές αδικίες.

Στο πλαίσιο των ευρύτερων κοινωνικών συμφραζομένων και δεδομένου του υψηλού επιπέδου ανεργίας, η μέριμνα για εξισωτικές πολιτικές απασχόλησης εννοεί την υιοθέτηση μακροπρόθεσμων πολιτικών με στόχο τη ‘μειωμένη πλήρη απασχόληση’ (short full time work). Η κατανομή της απασχόλησης σε περισσότερα μερίδια θα επέφερε τη σμίκρυνση των μεριδίων αλλά ταυτόχρονα και τον πολλαπλασιασμό των κατόχων θέσεων απασχόλησης. Το αποτέλεσμα αυτό αναπτύσσει εξισωτική δράση, ιδιαίτερα απέναντι σε κοινωνικές ομάδες που τείνουν, όπως καταδεικνύεται κοινωνιολογικά, να εξαφανίζονται από την αγορά εργασίας ευκολότερα και ταχύτερα από άλλες, υπό συνθήκες μειωμένης προσφοράς θέσεων εργασίας. Πρόκειται για κοινωνικές ομάδες (όπως, για παράδειγμα, οι γυναίκες και οι μετανάστες) που εισχώρησαν πρόσφατα στην αγορά εργασίας και, επομένως, δεν έχουν διασφαλίσει τη θέση τους σε αυτή. Είναι επίσης οι κοινωνικές ομάδες που εμφανίζουν μεγαλύτερα ποσοστά σε θέσεις μερικής απασχόλησης. Μια τέτοια πολιτική θα προσέφερε περισσότερες θέσεις εργασίας και, άρα, τη δυνατότητα πρόσληψης και απασχόλησης περισσότερων ατόμων με ανάλογα προσόντα ή ανάγκες. Η ισότητα της μορφής ‘σε καθέναν ανάλογα με τις ανάγκες του ή την αξία του’ θα ενισχύονταν μέσω της ‘συμπεριληπτικής’ ισότητας.

6. Συμπεράσματα

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, η εφαρμογή της αρχής της ισότητας στη διανομή και αναδιανομή αγαθών είναι μια κατεξοχήν πολιτική διαδικασία. Είναι, συνεπώς, ιστορικά και πολιτισμικά οριοθετημένη και περιορισμένη, από τη μια πλευρά, αλλά και σχετικά αυθαίρετη μέσα σε αυτά τα όρια, διαισθητική, τυχαία και αμφισβητούμενη, από την άλλη. Είναι, επίσης, μια ανοιχτή διαδικασία και επιτρέπει μια σειρά δίκαιων και μη συγκρίσιμων μεταξύ τους με αντικειμενικά κριτήρια εναλλακτικών πολιτικών. Είναι δύσκολο να ορίσει κανείς κριτήρια μέτρησης της δικαιοσύνης και της καταλληλότητας των αρχών που κάθε φορά επιλέγονται, ακριβώς επειδή τα κριτήρια αυτά εμφανίζουν τα ίδια χαρακτηριστικά με τις αρχές, είναι δηλαδή και αυτά υποκειμενικά, σχετικά και αμφισβητούμενα.

Το πολιτικό στοιχείο, ως το δυναμικό στοιχείο στην κοινωνική εξέλιξη και αυτό που επιτρέπει την ανθρώπινη συνειδητή παρέμβαση στην ιστορική διαδικασία είναι καθοριστικό, τόσο για τη θέση σε εφαρμογή των αρχών, όσο και για την αξιολόγησή τους. Βρίσκεται δε, και το ίδιο, σε συνεχή εξελικτική διαδικασία. Εκφράζει τις ανικανοποίητες επιθυμίες των ανθρώπων όντων και τα ιδεώδη τους και επιτρέπει την αλλαγή και την πρόοδο. Έκφραση του πολιτικού στοιχείου σημαίνει απελευθέρωση των διαδικασιών που το ορίζουν και το στοιχειοθετούν. Συντηρητικές επιταγές, από την άλλη, που δεσμεύουν την πορεία των πραγμάτων έχουν τη δική τους θέση στην ιστορία. Υποκείμενη στην αέναη κοινωνική εξέλιξη, οριοθετούμενη από τα ιστορικά προκαθορισμένα της πλαίσια και ταυτόχρονα πολιτικό, άρα επίμαχο, διακύβευμα, η αρχή της ισότητας μεταλλάσσεται και τροποποιείται, λόγω της εγγενούς πρωτεϊκής της φύσης, προκειμένου να συνάδει, κατά το δυνατόν, με τη συλλογική διαίσθηση και τις πολιτικές επιλογές των συγκεκριμένων κοινωνιών.

Σημειώσεις

1. Πρβλ. τον ευσύνοπτο τύπο που προτείνει ο Παιονίδης (1999: 256): 'Ο Α πρέπει να είναι: ίσος με τον Β ως προς τη διάσταση χ για χρονικό διάστημα ψ για τους ηθικούς λόγους ω '. Εννοιολογικής φύσης είναι η διαφοροποίηση μεταξύ αυτού που –ως έννοια γένους–ονομάστηκε 'εξισωτισμός τύχης' (luck egalitarianism ή equality of fortune) και της 'δημοκρατικής ισότητας' (democratic equality) (Anderson 1999, Scheffler 2003α, Dworkin 2003, Scheffler 2003β). Τα σχήματα που χρησιμοποιούνται στην παρούσα μελέτη είναι επηρεασμένα από το πρώτο μοντέλο, η βασική ωστόσο συνιστώσα της παραμένει η κεντρική θέση της δημοκρατικής

ισότητας, ότι δηλαδή κύριος στόχος του πολιτικού αιτήματος της ισότητας παραμένει η άρση της καταπίεσης που εξορισμού πηγάει από τις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις, και η εγκαθίδρυση ή αποκατάσταση σχέσεων ισότητας μεταξύ των μελών μιας πολιτικής κοινότητας (Anderson 1999: 288).

2. Αν και υιοθετώ την αντίληψη του Rorty (1991: 191) για τα ανθρώπινα όντα ως 'άκεντρα δίκτυα πίστσεων και επιθυμιών' με 'λεξιλόγια και πεποιθήσεις που καθορίζονται από τις ιστορικές περιστάσεις', παραδέχομαι, ωστόσο, σε αντίθεση με εκείνον, ότι και αυτή είναι μια επιστημολογική άποψη παραδοσιακής υφής που επαναφέρει φιλοσοφικές αρχές. Υποστηρίζω, απλά, ότι δεν δύναμαι παρά να θέσω αυθαίρετα μία αρχή χωρίς ανάγκη περαιτέρω θεμελίωσης, δεδομένου ότι κάθε θεμελίωση εγείρει την ανάγκη της δικής της θεμελίωσης και ως τέτοια αρχή δέχομαι την πρόταση ότι 'δεν υπάρχει φυσική τάξη δικαιολόγησης πίστσεων, ούτε μπορεί να ιχνηλατηθεί προδιαγεγραμμένο πλαίσιο επιχειρήματος' (Rorty 1991: 193). Παραδέχομαι, λοιπόν, ότι αυθαίρετα επιλέγω τη διαισθητική ιδέα του 'εγώ ως άκεντρον και συμπτωματικού ιστού' (Rorty 1991: 192) επειδή τη θεωρώ συνεπή προς την κοινωνική θεωρία και την πολιτική μου προδιάθεση.

3. Η απάντηση του Walzer (1983: 10) είναι ότι δεν υπάρχει ένα μοναδικό κριτήριο για το πώς μπορεί να γίνει αυτό. 'Αλλά υπάρχουν κριτήρια (δύσκολα ανιχνεύσιμα και πάντως αμφισβητούμενα) για κάθε κοινωνικό αγαθό και κάθε διανεμητική σφαίρα σε κάθε συγκεκριμένη κοινωνία.'

4. Η αντίστιξη μεταξύ Λογικού (Reasonable) και Ελλόγου (Rational) αποτελεί το κυριότερο αντεπιχείρημα του Rawls (1985: 401, υποσ. 20) απέναντι σε αυτή την κριτική.

5. Η προτεραιότητα των διαισθητικών ιδεών και των πεποιθήσεων τονίζεται ιδιαίτερα στην ύστερη σκέψη του Rawls (1985: 390, 393 επ. 397 επ., υποσημ. 17 και passim).

6. Το θεμελιώδες αυτό εγχείρημα αποτελεί μάλλον κεντρική αγωνία του Rawls, ο οποίος επιχειρεί να συνδυάσει τρεις αξίες: την ελευθερία, την ισότητα και την οικονομική αποτελεσματικότητα.

7. Πρβλ. την κατηγοριοποίηση του Nagel (1991: 102 επ.), η οποία περιλαμβάνει την από πρόθεση αρνητική διάκριση (discrimination), το κληρονομικό πλεονέκτημα, τις φυσικές ικανότητες, την προσπάθεια και την κακή τύχη.

8. Η διαπίστωση αυτή δικαιώνει σε κάποιον βαθμό την πρόταση του Westen (1982: passim) αναφορικά με την κενότητα της αρχής της ισότητας.

9. Μια πιθανή αντίρρηση στον αντι-ορισμό αυτό θα μπορούσε να ήταν ότι η διανομή των πολιτικών αξιωμάτων στην αρχαία Αθήνα με κλήρο, δηλαδή τυχαία, ήταν σύμφωνη με την (περιορισμένη βέβαια στο πλαίσιο της εποχής) αρχή της ισότητας. Το συμπέρασμα αυτό, ωστόσο, τίθεται υπό αμφισβήτηση στη σημερινή εποχή, αν ληφθεί υπόψη η διαφοροποίηση του κοινωνικού νοήματος της δημοκρατικής αντιπροσώπευσης στις μοντέρνες δημοκρατίες.

10. Η παραδοχή αυτή δεν παραγνωρίζει τις καθεστηκινίες ιεραρχίες, την καταπίεση και τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες (Scheffler 2003a: 22), αλλά ισχύει ακριβώς λόγω αυτών. Σε ιδανικές συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής ισότητας η τυχαία διανομή των αγαθών θα συναρτάτο αποκλειστικά και μόνον με τα έμφυτα ταλέντα και τις προτιμήσεις του καθέναν και, συνεπώς, θα μπορούσε να θεωρηθεί 'ίση', με την έννοια της δικαιοσύνης.

11. Η ισότητα πολιτικών δικαιωμάτων καθρεφτίζει με εναργή τρόπο την άμεση σύνδεση μεταξύ διανεμητικής και δημοκρατικής ισότητας: το σχήμα παραμένει διανεμητικό, εμπεριέχει ωστόσο τις δημοκρατικές εγγυήσεις της συλλογικής αυτονομίας και αποκαθιστά τον σχεσιακό

χαρακτήρα της ισότητας, όπως προβάλλεται από τους υπέρμαχους της δημοκρατικής ισότητας (Anderson 1999: 313-4, Scheffler 2003α: 21).

12. Όπως παρατηρεί ο Walzer (1983: 304) η ψήφος, παρότι αντιπροσωπεύει ένα μικρό μόνον μερίδιο κυριαρχίας για κάθε πολίτη, είναι σημαντική γιατί συμβολίζει την ιδιότητα του μέλους μιας πολιτικής κοινότητας, στην οποία και προσδίδει συγκεκριμένο περιεχόμενο.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Anderson, E. (1999). What is the point of Equality? *Ethics*, 109, 287-337.
- Αριστοτέλη (1993). *Ηθικά Νικομάχεια*. Μτφρ: ομάδα Κάκτου. Αθήνα: Κάκτος.
- Αριστοτέλη (1993). *Πολιτικά*. Μτφρ: ομάδα Κάκτου. Αθήνα: Κάκτος
- Butler, J. (1992). 'Contingent Foundations: Feminism and the Question of Postmodernism'. Σε Butler & Scott (επιμ.) *Feminists theorise the Political*. New York/London: Routledge.
- Dworkin, R. (1977). *Taking Rights Seriously*. London: Duckworth.
- Dworkin, R. (2003). Equality, Luck and Hierarchy. *Philosophy and Public Affairs*, 31: 190-8.
- Fullinwider, R. (1980). *The reverse discrimination controversy: A moral and legal analysis*. Totowa, New Jersey: Rowman & Allanheld.
- Horwitz, R. (1963). 'John Dewey'. Σε Strauss & Cropsey (επιμ.), *History of Political Philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hume, D. (1997). 'Justice and Equality'. Σε Pojman & Westmoreland (επιμ.), *Equality: Selected Readings*. Oxford: Oxford University Press.
- Jencks, Chr. (1972). *Inequality. Areassessment of the Effect of Family and Schooling in America*. USA: Basic Books.
- Kymlicka, W. (1990). *Contemporary Political Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Laslett, P. (1988). 'Introduction'. Σε Locke, *Two Treatises of Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leydon, W. von (1963). 'On justifying Inequality'. *Political Studies*, 11: 56-70.
- Locke, J. (1988 [1698]). *Two Treatises of Government*. Laslett, επιμ., Cambridge: Cambridge University Press (παραπέμπεται ως I: Πρώτη Πραγματεία, II: Δεύτερη Πραγματεία).
- Mulhall, S. & Swift, A. (1996). *Liberals and Communitarians*. Oxford: Blackwell.
- Nagel, Th. (1979). *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Nagel, Th. (1991). *Equality and Partiality*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Oppenheim, F. (1970). Egalitarianism as a Descriptive Concept. *American Philosophical Quarterly*, 7.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. Oxford U.K. and Cambridge USA: Blackwell.
- Okun, A. (1975). *Equality and Efficiency, The Big Tradeoff*. Washington: The Brookings Institution.
- Παιονίδης, Φ. (1999). Η πρόταση του Sen για την ισότητα. *Ισοπολιτεία* 3: 251- 266.
- Rousseau, J.-J. (1755 [1997]). 'The Discourse on the Origins of Inequality'. Σε Pojman & Westmoreland (επιμ.), *Equality: Selected Readings*. New York, Oxford: Oxford University Press
- Rawls, J. (1971/1975). *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press. (ελλ. έκδοση: Τζων Ρωλς (2001). *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Α. Τάκης (επιμ.), Κ. Παπαγεωργίου (επίμετρο). Αθήνα: Πόλις).
- Rawls, J. (1999 [1975]). 'A Cantian Conception of Equality'. Σε J. Rawls, *Collected Papers*, S. Freeman (επιμ.). Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 254-266.
- Rawls, J. (1999 [1985]). 'Justice as Fairness: Political not Metaphysical'. Σε J. Rawls, *Collected Papers*, S. Freeman (επιμ.) Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 388-414.
- Rawls, J. (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Roemer, J. (1998). *Equality of Opportunity*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Rorty, R. (1991). 'The Priority of Democracy to Philosophy'. Σε Rorty, *Objectivity, Relativism and Truth. Philosophical Papers*, τόμ. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rorty, R. (1979). *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton, NJ: Princeton University Press. [ελλ. έκδοση: Ρίτσαρντ Ρόρτυ (2001). *Η Φιλοσοφία και ο Καθρέφτης της Φύσης*. Επιμ. Φ. Παιονίδης. Αθήνα: Κριτική].
- Scheffler, S. (2003α). What is Egalitarianism. *Philosophy and Public Affairs* 31, αρ. 1: 5-39.
- Scheffler, S. (2003β). Equality as the Virtue of Sovereigns: A Reply to Ronald Dworkin. *Philosophy and Public Affairs*, 31, 199-206.
- Seery, J. (1999). Castles in the Air. An Essay on Political Foundations. *Political Theory*, τόμ. 27: 460-490.

- Walzer, M. (1983). *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. Oxford: Blackwell.
- Walzer, M. (1994). *Thick and Thin, Moral Argument at Home and Abroad*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Welch, F. (1999). In Defense of Inequality. *American Economic Review*.
- Westen, P. (1982). The empty idea of equality. *Harvard Law Review*, 95: 537-596.
- Williams, B. (1962: 113). 'The idea of Equality'. Σε Laslett, P. & Runciman, W.G. (επιμ.), *Philosophy, Politics and Society*, Σειρά II.
- Wolff, J. (1996). *An Introduction to Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.